

## บทที่ 1

### บทนำ

#### 1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ในช่วงเวลา 30 ปีที่ผ่านมาได้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างชนบท (Rural Restructuring) ในพื้นที่ชนบทรอบเมืองเชียงใหม่และชนบทโดยรวมของประเทศไทย โดยมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตจากการใช้แรงงานในสาขาการผลิตในภาคเกษตรไปสู่การใช้แรงงานในสาขาการผลิตนอกภาคเกษตรมากขึ้น ทั้งโดยการออกไปทำงานรับจ้างในตัวเมืองแบบเช้าไปเย็นกลับ การทำงานในสาขาบริการของคนรุ่นใหม่ การเป็นคนงานก่อสร้าง ขั้บรถสองแถวรับจ้าง การประกอบการชีพค้าขาย ตลอดจนการทำงานในกรุงเทพฯ (อัญชลี สิงหนัตร - ฤนาทร, 2529, Gray, 1990, Ritchie, 1996, ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2550)

โรงงานผลิตผักและผลไม้แช่แข็ง หรือ “ห้องเย็น” เป็นหนึ่งในกิจการของอุตสาหกรรมเกษตร-อาหาร ที่ปรากฏตัวขึ้นในพื้นที่ชนบทในแง่ของการใช้พื้นที่ชนบทเป็นแหล่งผลิตวัตถุดิบเป็นที่ตั้งโรงงาน และใช้แรงงานเข้มข้นในการผลิต เนื่องจากโรงงานส่วนใหญ่ยังต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก และความชำนาญของบุคลากรเป็นหลัก เช่น การควบคุมคุณภาพโดยการตรวจลักษณะทางกายภาพของวัตถุดิบที่ต้องนำมาใช้ในการผลิต การควบคุมคุณภาพในแต่ละกระบวนการผลิต (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2547) รวมถึงการคัดและบรรจุลง อุตสาหกรรมเกษตร-อาหารได้สร้างงาน ในขั้นตอนการเก็บรักษา การขนส่ง การแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรเกี่ยวข้องกับเกษตรกรและแรงงาน ในประเทศไทยมากกว่า 20 ล้านคน และประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีสูงตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2523 เป็นต้นมา โดยการการผลิตและขายสินค้าเกษตรจากผลิตภัณฑ์ผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมเกษตรตัวใหม่ อาทิเช่น กุ้ง ปลากระป๋อง สับปะรดกระป๋อง และไก่ ทำให้ประเทศไทยได้รับการกล่าวขานเป็นประเทศเศรษฐกิจอุตสาหกรรมเกษตรใหม่ ควบคู่ไปกับการกลายเป็นประเทศเศรษฐกิจอุตสาหกรรมใหม่ (FAO, 1991)

ด้วยความสำคัญของอุตสาหกรรมเกษตร – อาหารที่มีต่อการจ้างงาน และการส่งออกสินค้าไปยังตลาดต่างประเทศ ในปี พ.ศ. 2545 รัฐบาลจึงได้จัดทำ “ยุทธศาสตร์เกษตร” ภายใต้ปรัชญาการพัฒนา การเกษตร “ผู้ผลิตต้องอยู่ได้ ผู้บริโภคต้องได้รับการคุ้มครอง” มีทิศทางพัฒนาการคือการควบคุมคุณภาพจากไร่จนถึงโต๊ะอาหาร (From Farm to Table) โดยการพัฒนาในระดับไร่/ฟาร์มจะเน้นหลักปฏิบัติสินค้าเกษตรที่ดีและเหมาะสม ส่วนในระดับโรงงานจะใช้หลักการจัดการ ด้านสุขลักษณะส่วนบุคคลในโรงงานแปรรูป และการวิเคราะห์จุดวิกฤตที่ต้อง

ควบคุม ส่วนยุทธศาสตร์ การสร้างมูลค่าเพิ่มจากโซ่การผลิต (Value Chain) มุ่งเน้นการเพิ่มรายได้จากการพัฒนากระบวนการผลิตตลอดห่วงโซ่การผลิต โดยเน้นการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาอุตสาหกรรมต่อเนื่องกับการใช้สินค้าเกษตรเป็นวัตถุดิบในกระบวนการผลิต ต่อมาในปี พ.ศ. 2546 รัฐบาลได้ประกาศนโยบายด้านอาหารและอุตสาหกรรมเกษตรเป็น “ครัวของโลก” ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา อุตสาหกรรมผักผลไม้แช่แข็งของไทยมีมูลค่าการส่งออกมากถึง 1,600 ล้านบาท และติดหนึ่งในสิบของผลิตภัณฑ์อาหารที่ส่งออกไปขายตลาดต่างประเทศ ประเทศไทยเป็นหนึ่งในประเทศผู้นำในการผลิตอาหาร และเป็นผู้ส่งออกรายใหญ่ที่สุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีโรงงานแปรรูปอาหารกว่า 10,000 ราย มีตลาดญี่ปุ่นเป็นตลาดส่งออกผักและผลไม้แช่แข็งอันดับหนึ่ง ของการส่งออกผักแช่แข็งทั้งหมด โดยประเทศไทยเป็นหนึ่งในห้าของประเทศหลัก (สหรัฐอเมริกา, จีน, ไต้หวัน, นิวซีแลนด์ และไทย) ผู้ส่งออกผักแช่แข็งไปยังประเทศญี่ปุ่น การส่งออกผักและผลไม้แช่แข็งจำนวนมากทำให้ประเทศไทยติดอันดับหนึ่งในยี่สิบของประเทศผู้นำการส่งออกผักแช่แข็งโลกมาตั้งแต่ปี 2533 จนถึงปัจจุบัน (Thanes, 2007)

อุตสาหกรรมเกษตร-อาหารที่เกิดขึ้นในชนบทเป็นปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “ความหลากหลายของความเป็นท้องถิ่น” (Multiple Localities) กล่าวคือมีการเคลื่อนย้ายผู้คน สินค้า ข่าวสาร และมีกิจกรรมหลากหลายเกิดขึ้นในชนบท ทั้งที่เป็นกิจกรรมเกษตรและกิจกรรมอุตสาหกรรม รวมถึงกิจกรรมใหม่ๆ เช่นการใช้พื้นที่ชนบทเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ ทำให้มีผู้คนจำนวนมากเข้าไปเกี่ยวข้องกับชนบททั้งที่เป็นคนในชนบทเอง หรือคนที่ไม่ได้อยู่ในชนบทแบบถาวร เช่นนักท่องเที่ยว เป็นต้น ทำให้เห็นว่าพื้นที่ชนบทเป็นที่ซึ่งมีคนเข้าไปใช้ประโยชน์มากขึ้น มิได้จำกัดแค่คนในชนบทเท่านั้น (Marsden, Lowe และ Whatmore 1990)

กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นลักษณะร่วมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชนบท ของประเทศซีกโลกใต้ที่ผู้คนกำลังปรับตัวกับความท้าทายและโอกาสต่างๆ ที่เผชิญหน้าพวกเขาในรูปของการบูรณาการ (Integration) การทะลุทะลวงผ่านระหว่างพรมแดนชนบทกับเมือง (Interpenetration) การมีอาชีพที่หลากหลาย (Occupational multiplicity) การเป็นลูกผสม (Hybridization) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ครัวเรือนชาวชนบทตกอยู่พื้นที่ระหว่าง (In Between) ชนบทกับเมือง เกษตรกับอุตสาหกรรม ซึ่งทำให้พรมแดนระหว่างพื้นที่ต่างๆ มีความพร่าเลือน โดยผลของการที่พรมแดนระหว่างพื้นที่และสาขาการผลิตมีความพร่าเลือนลง ทำให้ผู้คนในชนบททั้งในแง่ปัจเจกบุคคล และครัวเรือนอยู่ในหลายพื้นที่และหลายสาขาการผลิต สิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งก็คือ พื้นที่ชนบทกำลังถูกแทรกซึมโดยกลุ่มผลประโยชน์ และกิจกรรมแบบใหม่ อาทิเช่นอุตสาหกรรมที่ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้นยังพบอีกว่าความสัมพันธ์ระหว่างภาคเกษตรกับ

ภาคอุตสาหกรรม ไม่ได้เป็นส่วนเติมเต็มของกันและกัน หากแต่มีความขัดแย้ง ดึงเครียดอยู่ด้วย (Rigg, 2001)

อุตสาหกรรมเกษตร-อาหารที่เกิดขึ้นในชนบทตั้งในกรณีโรงงานแปรรูปผักและผลไม้จำนวน 10 โรงงาน บนถนนสายเชียงใหม่-พร้าว ช่วงมหาวิทยาลัยแม่โจ้ไปจนถึงบ้านสันทราย ตำบลแม่แฝก อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เป็นตลาดแรงงานที่สำคัญของแรงงานในชนบท และสร้างความขัดกันของความหมายของงานในหมู่คนงานที่เข้าไปทำงานในโรงงาน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “คนงานห้องเย็น” กล่าวคือ คนงานเข้าทำงานในโรงงานแปรรูปผักและผลไม้ในฐานะงานประจำ ที่สามารถแก้ไขปัญหากับภาวะตลาดแรงงานผันผวนในภาคเกษตรและบริการได้ แต่งานในโรงงานกลับเป็นงานที่ให้รายได้ต่ำ ไม่พอกับการเลี้ยงชีพ เพราะตำแหน่งงานที่คนงานทำเป็นงานไร้ฝีมือ

นอกจากนี้การที่คนงานคงพักอาศัยอยู่กับครอบครัวในหมู่บ้านที่มีวิถีการผลิตหลากหลายและผู้คนในชุมชนยังคงมีชีวิตผูกพันในกิจกรรมร่วมกัน แต่คนงานกลับถูกมองว่าไร้ตัวตน อันเนื่องมาจากไม่สามารถร่วมกิจกรรมกับชุมชนได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้เกิดจากคนห้องเย็นมีจังหวะเวลาแตกต่างจากคนอื่น ในขณะที่วิถีชีวิตในโรงงานก็ไม่เปิดโอกาสให้คนงานได้มีกิจกรรมรวมกลุ่มของคนงานเอง อีกทั้งสภาพการทำงานในโรงงานที่เต็มไปด้วยกฎระเบียบอันซับซ้อนและเคร่งครัด ต่างจากการใช้แรงงานในภาคเกษตรซึ่งเป็นงานของคนส่วนใหญ่ คนงานห้องเย็นก็ยิ่งถูกมองในภาพลบมากยิ่งขึ้น อาทิ ถูกมองว่าเป็นเสมือน “ไก่ในฟาร์ม อดเย็น อดหนาว ทำงานแข่งกับเวลา” โรงงานที่พวกเขาทำงานเป็นโรงงานเกี่ยวกับสินค้าการเกษตร และตัวโรงงานตั้งอยู่ในพื้นที่ชนบทติดกับหมู่บ้านหรืออยู่กลางทุ่งนา ทำให้คนงานห้องเย็นมีภาพลักษณ์ที่ไม่ต่างอะไรจากคนอื่นทั่วไปที่ทำงานในภาคเกษตร ทั้งที่พวกเขาเป็นคนงานในโรงงานมิใช่เกษตรกร

อนึ่งในช่วงที่ผ่านมานักศึกษาเกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมเกษตรส่วนใหญ่มักอาศัยแนวทางการศึกษาในสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์เป็นหลัก เน้นศึกษาประเด็นกลไกตลาดกับโครงสร้างและพฤติกรรมของอุตสาหกรรม การพัฒนาการเกษตรที่เชื่อมโยงระบบการผลิตเข้ากับการพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาแรงงานเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม สภาพการจ้างงานและเงื่อนไขการจ้างงานในโรงงานอุตสาหกรรม ส่วนงานทางด้านสังคมวิทยาชนบท เน้นศึกษาประเด็นผลกระทบอันเกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรในชนบท ซึ่งงานศึกษาและแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้นมักนำเสนอภาพการเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารในชนบทว่า มีพลังเศรษฐกิจที่มาพร้อมกับอุตสาหกรรมเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมเกษตรในชนบท มีความสำคัญต่อการพัฒนาชนบทในการยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรและแรงงานให้พ้นจากความยากจน แต่ขณะเดียวกันก็มักให้ภาพว่าแรงงานในชนบทมีปัญหา

ความไม่พร้อมในการเข้าสู่ระบบการทำงานในภาคอุตสาหกรรม ทำให้เกิดปัญหาการเข้าออกงาน อันเนื่องมาจากการยึดติดในประเพณีวัฒนธรรม และการผลิตในภาคเกษตรกรรม และนอกจากนี้ การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมยังก่อให้เกิดผลกระทบทางด้านสังคมวัฒนธรรมที่ทำให้ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชนบทเสื่อมทรามลงไป อันเนื่องมาจากการกลายเป็นสังคม อุตสาหกรรม เป็นการสร้างและตอกย้ำภาพลักษณ์อันตายตัวในการมองพื้นที่และกักขังตัวตนของ ผู้คนเอาไว้

ด้วยเหตุที่งานศึกษาที่ผ่านมาใช้มุมมองเชิงเดียวในการศึกษา จึงมีลักษณะสำคัญหก ประการคือ ประการที่หนึ่งมองการเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หลีกเลี่ยงไม่ได้ มีอิทธิพลจากภายนอกกำหนด ประการที่สองมองการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นในชนบทแบบ พัฒนาการเส้นตรง คือการพัฒนาจากสังคมเกษตรไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ที่เป็นไปอย่างเรียบง่าย มองไม่เห็นความซับซ้อนของกระบวนการเปลี่ยนแปลง ประการที่สามเป็นแนวคิดที่มองแบบคู่ ตรงกันข้าม โดยมองชนบทและการผลิตในภาคเกษตรกรรมมีพรมแดนแยกขาดออกจากเมืองและ การผลิต ในภาคอุตสาหกรรม ประการที่สี่ขาดการเชื่อมโยงการเปลี่ยนแปลงในระดับท้องถิ่นเข้ากับ ระดับโลก ประการที่ห้าขาดมิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจในกระบวนการเปลี่ยนแปลง และประการ ที่หกเน้นมุมมองในด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ถึงแม้จะมิงงานในด้านสังคมและวัฒนธรรมอยู่บ้าง แต่ก็เน้นการมองคนในฐานะที่เป็นเหยื่อของการพัฒนามีความเอือมระอาในการเปลี่ยนแปลงและมอง วัฒนธรรมในฐานะที่เป็นคุณค่าเดิมที่มีอยู่แล้ว (อานันท์, 2548)

ผู้ศึกษาเห็นว่าการใช้มุมมองเชิงเดียวในการทำความเข้าใจการปรับเปลี่ยนโครงสร้าง สังคมเกษตรในยุคโลกาภิวัตน์ไม่มีความเพียงพอ ทั้งนี้เนื่องจากในบริบทของปรับเปลี่ยน โครงสร้าง ชนบท มีผู้คนสร้างความหมาย นิยามพื้นที่ เพื่อจัดความสัมพันธ์ทางสังคม ชนบทเป็นพื้นที่ ที่มีความสัมพันธ์ทางการผลิตหลายแบบซ้อนทับกันอยู่ (Newby, 1986) แนวคิดในแบบ คู่ตรงกันข้าม จึงเป็นสิ่งที่ล้าสมัย ไม่ว่าจะเป็น งานในระบบกับงานนอกระบบ ประเทศพัฒนา กับประเทศกำลังพัฒนา ประเทศในซีกโลกเหนือกับใต้ เป็นต้น สองขั้วความคิดเช่นนี้เป็นสิ่งที่ต้อง พิจารณาอย่างละเอียด เพราะว่ามันสร้างการรับรู้ของคนต่อธิบายโลกในแบบที่ง่ายจนเกินไป ในขณะที่โลกความเป็นจริงมีความซับซ้อน (Rigg, 2001) เราจึงต้องเข้าใจชนบทในฐานะที่เป็นสิ่ง สร้างทางความคิดของผู้คน ในสังคมที่มองคุณค่าชนบทและมีอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ต้องพิจารณาท้องถิ่นในฐานะที่เป็นการเมืองของท้องถิ่น ซึ่งจะชี้ให้เห็นถึงการ ซ้อนทับกันของผู้คนที่หลากหลาย และการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ชนบทที่แตกต่างกันออกไป และชี้ให้เห็นพลังจากภายนอกที่เข้ามากระทำในพื้นที่ชนบท (Marsden, Lowe และ Whatmore, 1990)



นอกจากนี้การศึกษาการเปลี่ยนแปลงในชนบทจึงต้องพิจารณาในแบบองค์รวม หมายความว่า มองความเป็นท้องถิ่น (Locality) หรือความเป็นชนบท (Rurality) ในฐานะที่เป็น ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ซ้อนไปกับกระบวนการ ดังนั้นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์แบบเดิมจึงไม่สามารถ เป็นพื้นที่ปิดได้ หากแต่เป็นกระบวนการและความสัมพันธ์ที่เกาะเกี่ยวกันอยู่ระหว่างส่วนต่างๆ หรือภาคการผลิตต่างๆ พื้นที่ความสัมพันธ์มีความลึกลับกันระหว่างพื้นที่ต่างๆ (Spatial Uneven) เนื่องจากแต่ละพื้นที่มีการเกาะเกี่ยวกันการผลิตที่เฉพาะเจาะจงบางประการจึงทำให้เกิด ความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันออกไป กระบวนการแบบนี้เป็นการจัดความสัมพันธ์ใหม่ที่น่าไปสู่ โครงสร้างที่ลึกลับกันไป ดังนั้นชนบทจึงไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว การปรับโครงสร้างชนบทจึงเป็น หน่วยความสัมพันธ์ที่แยกไม่ออกจากโลกาภิวัตน์ (Newby, 1986) ประการสำคัญคือการทำ ความเข้าใจเกี่ยวกับหมู่บ้านชนบทจะต้องรวมเอาภายนอกภาคเกษตรเข้าไปเป็นองค์ประกอบที่สำคัญใน ชีวิตหมู่บ้านด้วย พร้อมกับการคำนึงถึงการก่อรูปทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏขึ้นผ่านความแตกต่าง ของกลุ่มคนที่มีใช้ความแตกต่างในภาคการเกษตรเท่านั้น หากแต่เป็นความแตกต่างของกลุ่ม ที่มีความแตกต่างในอัตลักษณ์ และอาชีพ (Ritchie 1996)

จากมุมมองของ Rigg, Newby, Marsden, Lowe และ Whatmore และ Ritchie ที่ตั้งคำถามกับแนวทางการศึกษาชนบทที่ผ่านมา ทำให้เห็นว่าการศึกษาค้นคว้าเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในชนบทจำเป็นต้องคำนึงถึงความคิดเชิงซ้อนในการศึกษา ดังนั้นในงานศึกษาครั้งนี้จึงมุ่ง ทำความเข้าใจในประเด็นที่ขาดหายไปในงานศึกษาเกี่ยวกับการปรับเปลี่ยน โครงสร้างสังคมเกษตร ประกอบด้วย ประเด็นที่หนึ่งเศรษฐศาสตร์การเมืองในอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารในระดับโลก ชาติ และท้องถิ่น เป็นประเด็นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความซับซ้อนในกระบวนการ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปฏิสัมพันธ์ในหลายระดับ และความหมายที่นัยสำคัญต่อทิศทางการพัฒนา ชนบท ประเด็นที่สองเน้นบทบาทของภาคอุตสาหกรรมสมัยใหม่กับการควบคุมคนงานผ่านตรรก ทางวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนความหมายในการทำงานของผู้คน และประเด็นที่สาม เป็นการให้ความสำคัญกับมุมมองของคนงานผ่านการศึกษาปฏิบัติการของคนงานที่พยายามแสดง ถึงตัวตน การสร้าง ติความ และต่อรองความหมายการทำงานเพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ เชิงอำนาจใหม่

## 1.2 คำถามการวิจัย

1.2.1 อุตสาหกรรมเกษตร-อาหารมีความหมายอะไรต่อทิศทางการพัฒนาชนบทภายใต้ บริบทการปรับเปลี่ยน โครงสร้างชนบทและเสรีนิยมใหม่

1.2.2 ทำไมอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารในฐานะที่เป็นอุตสาหกรรมในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่จึงอาศัยตรรกทางวัฒนธรรมในการควบคุมคนงาน

1.2.3 คนงานในอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารจะสามารถต่อรองความหมายของการทำงานและตัวตนของคนงานได้ในเงื่อนไขอะไร

### 1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.3.1 เพื่อศึกษาสถานภาพของอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารที่มีต่อทิศทางการพัฒนาชนบทที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบัน

1.3.2 เพื่อวิเคราะห์ยุทธศาสตร์ของโรงงานในการควบคุมคนงาน

1.3.3 เพื่อเข้าใจปฏิบัติการและเงื่อนไขในการต่อรองความหมายของงานของคนงาน

### 1.4 ทบทวนงานศึกษาและแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้จัดแบ่งออกการทบทวนออกเป็น 3 ประเด็น ประกอบด้วย ประเด็นที่หนึ่งพลวัตและกระบวนการปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมเกษตร ประเด็นที่สองตรรกทางวัฒนธรรมกับการควบคุมคนงานแบบยืดหยุ่นในอุตสาหกรรมสมัยใหม่ และประเด็นที่สามตัวตนในฐานะที่เป็นปฏิบัติการของการต่อรอง

#### 1.4.1 พลวัตและกระบวนการปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมเกษตร

หัวข้อนี้เป็นการทบทวนงานศึกษาและแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาการปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมเกษตร พบว่ามีสามมุมมองสำคัญในการศึกษา คือมุมมองทางเศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยาการพัฒนา และเศรษฐศาสตร์การเมือง การศึกษาว่าด้วยกระบวนการปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมเกษตรในภาคเหนือที่ผ่านมามีส่วนใหญ่มักอาศัยมุมมองทางเศรษฐศาสตร์ในการศึกษาการพัฒนาชนบทและแรงงานด้วยอุตสาหกรรม ประเด็นกลไกตลาด โครงสร้างพฤติกรรมของอุตสาหกรรม การพัฒนาการเกษตรที่เชื่อมโยงระบบการผลิตเข้ากับการพัฒนาอุตสาหกรรม งานของจิรพรรณ กุลดิถ และคณะ (2524), นิคม ภัทรวราพันธ์ (2536), พิพัฒน์ อาสนจินดา (2540) มีข้อค้นพบสำคัญว่าการมีโรงงานอุตสาหกรรมเกษตรตั้งอยู่ในชนบทมีส่วนช่วยเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชนบทให้ดีขึ้น ทั้งในส่วนของแรงงานที่ได้ค่าจ้างและเกษตรกรมีตลาดรับซื้อสินค้า โดยมีแรงจูงใจทางกำไรและการได้เปรียบโดยเปรียบเทียบเป็นแรงผลักดันสำคัญ อุตสาหกรรมเกษตร-อาหารจึงเป็นทิศทางการพัฒนาชนบทให้หลุดพ้นจากความด้อยพัฒนา

งานของเดือนเด่น บริรักษ์ และคณะ (2539) พบว่าอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารมีปัญหาความแปรปรวนของการจ้างงานตามฤดูกาลและการเข้าออกงานมากที่สุด อันเกิดจากคนงานส่วนใหญ่ที่ทำงานตามฤดูกาลมักเป็นเกษตรกร ที่มีความรู้ต่ำ การมาทำงานในโรงงานเป็นการทำชั่วคราวเพื่อหารายได้เสริม เพราะมีงานเกษตร เป็นงานประจำ และคนงานมีปัญหาการขาดวินัย อุตสาหกรรมที่จำเป็น เช่น ความรับผิดชอบ การขาดงานในช่วงเทศกาล และฤดูเก็บเกี่ยว ขาดความอดทน ทำให้มีผลกระทบต่อการตัดสินใจของนายทุน

ผู้ศึกษาเห็นว่างานศึกษาโดยมุมมองทางเศรษฐศาสตร์ที่ใช้ในการศึกษาการปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมเกษตรเป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับการพัฒนาพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารในฐานะที่เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ ไม่สนใจการเอาเปรียบที่อุตสาหกรรมกระทำต่อคนงาน ชนบทจึงถูกลดทอนให้เป็นเพียงแหล่งผลิตวัตถุดิบ ส่วนแรงงานเป็นปัจจัยการผลิตหนึ่งที่ต้องได้รับการฝึกฝนให้พร้อมสำหรับการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม การมองเช่นนี้เป็นการเสริมความชอบธรรมให้มีการเอาเปรียบคนงานมากขึ้น และลดทอนความเป็นมนุษย์

อย่างไรก็ตามการพัฒนาประเทศด้วยอุตสาหกรรมได้ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม จึงมีงานศึกษาทางด้านสังคมวิทยาการพัฒนาตั้งคำถามต่อทิศทางการพัฒนาที่เป็นอยู่ โดยมองการปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมเกษตร เป็นผลลัพธ์ของการพัฒนา เบ็ญจา จิรภัทร พิมล, วารุณี ภูริสินสิทธิ์ และ กอบกุล ราชณรงค์ (2531) ศึกษาการใช้แรงงานเด็กและหญิงพบว่า การที่เมืองเชียงใหม่ขยายตัวอย่างรวดเร็วบนพื้นฐานอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในครัวเรือนเกษตรที่อยู่ในบริเวณรอบเมืองเชียงใหม่ กล่าวคือ ครัวเรือนตัวอย่างส่วนใหญ่แม้ว่ายังคงทำการเกษตรอยู่ แต่แทบทุกครัวเรือนมีสมาชิกอย่างน้อยหนึ่งคนออกไปทำงานรับจ้างนอกภาคเกษตร โดยมีครัวเรือนตัวอย่างเกินครึ่งที่สมาชิกทำงานรับจ้างตลอดทั้งปีงานนอกภาคการเกษตรได้กลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของครัวเรือนเกษตร

งานอีกชิ้นหนึ่งของเบ็ญจา จิรภัทรพิมล (2535) ศึกษาประเด็นแรงงานสตรีในภาคอุตสาหกรรม ในจังหวัดเชียงใหม่ในอุตสาหกรรมอาหารและเครื่องดื่มที่เป็นหนึ่งในกิจการที่ใช้แรงงานเข้มข้น พบว่าถึงแม้สตรีส่วนใหญ่ก่อนข้างจะปรับตัวเข้ากับระเบียบกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ค่าจ้าง เวลาทำงาน รวมทั้งการทำงานร่วมกับคนอื่นได้ดี แต่สตรียังไม่พร้อมทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม มีปัญหาด้านการปรับตัวเข้ากับระบบการทำงานนั้นก่อนข้างจะมีปัญหา ไม่คุ้นเคยกับระบบการทำงานที่ต้องใช้เครื่องจักร

งานชิ้นต่อมาของเบ็ญจา จิรภัทรพิมล (2537) ซึ่งชี้ให้เห็นถึงผลกระทบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการออกไปทำงานนอกภาคเกษตรของแรงงานชนบท ในอุตสาหกรรมอาหาร พบว่าคนงานส่วนใหญ่มีบิดามารดาเคยทำการเกษตร หรือยังทำการเกษตรอยู่ในปัจจุบัน

งานในภาคอุตสาหกรรมสร้างรายได้ให้กับครอบครัว แต่เกิดผลกระทบด้านลบกับสตรี กล่าวคือ สตรีทำงานหนักขึ้นเพื่อหารายได้ให้พอเพียง เนื่องจากค่าแรงยังไม่สูงพอ สวัสดิการไม่ดีพอ ทำให้ขาดความมั่นคงในอาชีพ ไม่มีความเชื่อมั่นที่จะอยู่ทำงานได้นาน โดยคนงานต้องการหยุดงานในโรงงานในช่วงอายุ 38-44 ปี เพราะอายุมาก ด้านความสัมพันธ์กับครอบครัวและชุมชนพบว่า แรงงานหญิงมีปัญหาไม่มีเวลาดูแลลูก ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้าน เพราะไม่มีเวลาเข้าร่วมยกเว้นกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ ไม่สามารถช่วยเหลือกิจกรรมเพื่อนบ้านทั้งในงานเกษตรและงานอื่นๆ ที่ต้องร่วมมือกัน เพราะสตรีเหล่านี้ใช้เวลาในช่วงกลางวันนอกหมู่บ้าน

เช่นเดียวกับ Anchalee (1999) พบว่า นโยบายสนับสนุนการท่องเที่ยวตั้งแต่ปี 2528 และการพัฒนาเศรษฐกิจทำให้ชาวบ้านสูญเสียวิถีชีวิตและแบบแผนการจ้างงานไป หมู่บ้านเปลี่ยนแปลงจากชุมชนเกษตรแบบประเพณีไปสู่ชุมชนสมัยใหม่ การเปลี่ยนไปเป็น คนงานรับจ้างเป็นความล่มสลายของชาวชนบท และวิถีชีวิตแบบประเพณี การรับจ้างทำให้คนไม่พูดคุยกัน สังคมสูญเสียแรงยึดเหนี่ยว มีการแพร่ระบาดของโรคเอดส์ เยาวชน คนรุ่นใหม่ใช้ชีวิตในเมืองมากขึ้น และมีชีวิตห่างจากหมู่บ้านและรากเหง้าทางสังคมวัฒนธรรมดั้งเดิม

ผู้ศึกษาเห็นว่างานในกลุ่มนี้มีข้อเด่นที่พยายามตั้งคำถามต่อทิศทางการพัฒนา โดยชี้ให้เห็นผลกระทบด้านลบที่เกิดขึ้นกับคนในชนบท แต่ข้อจำกัดในการศึกษาที่มีอยู่ในทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม ทำให้มองชนบทในฐานะที่เป็นหน่วยของการศึกษา เป็นการมองชนบทแบบหยุดนิ่ง ไม่เปลี่ยนแปลง มีความสมานฉันท์ ไร้ความแตกต่างภายใน อยู่โดดเดี่ยว เป็นอิสระ มีวิถีชีวิตอยู่ท่ามกลางการพึ่งตนเอง และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน พื้นที่ชนบทมีพรมแดนตายตัว มีความแตกต่างจากเมือง (Newby, 1986:) ประการสำคัญคือสร้างภาพลักษณ์อันตายตัวขึ้นมา ทำให้มองชนบทเท่ากับวิธีการผลิตแบบเกษตรกรรม มองคนในชนบทเป็นเกษตรกร ซึ่งสวนทางกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจริง นอกจากนี้การมองการพัฒนาเป็นการเคลื่อนจากจุดหนึ่งไปจุดหนึ่งจากการใช้แรงงานในภาคเกษตรเป็นนอกภาคเกษตร จากสังคมประเพณี เป็นสังคมสมัยใหม่ จากชนบทเป็นเมือง ความยากจนหรือการล่มสลายในการเกษตรเป็นสาเหตุที่ทำให้คนต้องออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต สร้างผลกระทบต่อโครงสร้างชนบท ทำให้สังคมชนบทล่มสลายเป็นมุมมองของผู้ศึกษามากกว่าชาวบ้าน และยึดติดกับความหมายของวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นคุณค่าเดิมที่มีอยู่แล้ว

ในช่วงเวลาเดียวกันกับที่มีการใช้มุมมองทางสังคมวิทยาการพัฒนาทำการศึกษา การปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมเกษตรอยู่นั้น ก็ได้มีมุมมองเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ตั้งคำถามต่อการปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมเกษตรด้วยเกษตรอุตสาหกรรมเช่นกัน ได้แย้งการศึกษา ในแนวทางสังคมวิทยาการพัฒนาด้วย Gray (1990) ศึกษาประเด็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างการเข้าร่วมกำลังแรงงาน



ในเมืองกับความแตกต่างในสังคมเกษตร ที่มีอิทธิพลโดยตรงต่อผู้หญิงวัยสาวในการเข้าร่วมเป็นแรงงานในระบบทุนนิยมที่แตกต่างกันออกไป พบว่า ผู้หญิงมีความกระตือรือร้นเข้าร่วมในการผลิตแบบทุนนิยม แต่ไม่ได้เป็นหนึ่งในเดี่ยวยุคทั้งหมู่บ้าน หากแต่มีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับ ชนชั้น วัย สถานที่ตั้ง ลักษณะการทำการเกษตร และความเป็นไปได้ของการจ้างงานในท้องถิ่น การมีโอกาทำงานนอกภาคเกษตรมากขึ้น ทำให้ชนชั้นชาวนามีได้ผูกติดกับการ ถือครองที่ดินเท่านั้น หากแต่ งานนอกภาคเกษตร การศึกษาเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ชาวนากลาง และชาวนาจนอาศัยเป็น ยุทธศาสตร์สำคัญในการปรับตัว ดังนั้นจึงทำให้เส้นแบ่งทางชนชั้นมีความพร่ามัว การวิเคราะห์ ความแตกต่างทางชนชั้นในชนบทผ่านการถือครองที่ดินจึงไม่เพียงพอ

งานของ Ritchie (1996) ศึกษาในประเด็นการก่อรูปโครงสร้างเศรษฐกิจในบริบทของ การพังทลายลงของพรมแดนระหว่างชนบทกับเมือง พบว่าตลอดสองทศวรรษที่ผ่านมา ชนชั้น ลูกผสมในชนบทได้ก่อตัวขึ้น ซึ่งมีส่วนผสมทั้งในรูปแบบ “ชนบท” และ “เมือง” ผ่านสถาบันและ การเมือง ที่รัฐไทยสร้างขึ้นทั้งในทางการเมือง และในทางเศรษฐกิจ ล้วนแต่มีอิทธิพลต่อการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงหมู่บ้าน อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงในนิเวศวิทยา และเทคโนโลยีการเกษตรส่งผล อย่างลึกซึ้งต่อวิถีชีวิตชาวบ้าน แต่กระนั้นแล้วชาวบ้านมิได้เป็นเพียงผู้รับนโยบายของรัฐ และ อิทธิพลการเปลี่ยนแปลงจาก “ภายนอก” หากแต่มีความกระตือรือร้น ตอบสนองต่อโอกาสใหม่ และแรงผลักดันที่เข้ามา การพังทลายลง (breaking down) หรือการทะลุทะลวงผ่าน (interpenetration) ของพรมแดนที่เคยแบ่งกันระหว่างโลกของชาวนา กับโลกที่มีใช้ชาวนา ได้ ปรากฏขึ้น ในหลายทิศทาง ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม อาทิเช่น การเปลี่ยนจากภาษา ท้องถิ่น เป็นภาษาประจำชาติ การเปลี่ยนแปลงในระบบอบกรรมสิทธิ์ การเปลี่ยนแปลงในชนชั้น และโครงสร้างอาชีพของหมู่บ้านและอื่นๆ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นใน “บ้านเล็ก” ที่ Ritchie ศึกษาเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างการจัดการแรงงาน จากการผลิตโดยชาวนา และแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร ไปสู่โครงสร้างการจัดการแรงงานที่มีการทำงานแบบผสมทั้งใน และนอกภาคเกษตร ตลอดจนมีครัวเรือนแบบผสมและอาชีพผสมเกิดขึ้นในหมู่บ้าน การเปลี่ยนแปลงทั้งหมดที่เกิดขึ้น นี้ให้เห็นว่าหมู่บ้านได้เปลี่ยนแปลงจากหมู่บ้านที่ถูกมองว่าอยู่ โดดเดี่ยว และเน้นการผลิตแบบยังชีพของชาวนา ไปสู่การผนวกเข้าสู่เศรษฐกิจระดับชาติด้วย วิถีทางอันเป็นการเฉพาะของแต่ละคน ปัจเจกบุคคลใน “บ้านเล็ก” ในปัจจุบันทำงานนอกหมู่บ้าน อย่างเป็นทางการหรือไม่ได้ยังชีพด้วยการผลิตข้าวอีกต่อไป “บ้านเล็ก” มิใช่หมู่บ้าน “ชาวนา” แต่เป็นหมู่บ้านของ คนงานก่อสร้าง ผู้ประกอบการ คนขับรถ ข้าราชการ และอื่นๆ เช่นเดียวกับที่บางคนยังคงทำการเกษตรต่อไป ภาพชาวนาอันเป็น “อมตะ จึงไม่สามารถใช้แทน ชนบทได้อีกแล้ว

ผู้ศึกษาเห็นว่างานในแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองได้สร้างอุปสรรคต่อการศึกษารับปรุงโครงสร้างสังคมเกษตรในแง่ที่ตั้งคำถามต่อสิ่งที่เรียกว่า “หมู่บ้าน” หรือ “ชนบท” โดยเน้นการศึกษาการปรับเปลี่ยน โครงสร้างสังคมเกษตรในฐานะที่เป็นมุมมองในการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลง ในด้านหนึ่งเสนอภาพการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างการจัดการแรงงานชนบทที่เปลี่ยนไป ขณะเดียวกันกับที่เสนอมุมมองการศึกษาชนบทที่เน้นความแตกต่างภายในชนบทเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเปลี่ยนแปลง ชนบทกับเมืองไม่ได้มีพรมแดนที่แยกกันอย่าง เป็นอิสระ หากแต่มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน หมู่บ้านจึงเป็นหน่วยการศึกษาที่ต้องถูกตั้งคำถาม การปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมเกษตรไม่อาจคาดเดาผลลัพธ์สุดท้ายได้ หากแต่เป็นกระบวนการที่ผันแปรไปตามความแตกต่างภายในชนบท และแตกต่างกันไปตามบริบทอันเฉพาะเจาะจงของแต่ละพื้นที่ ทั้งนี้การศึกษารับปรุงโครงสร้างสังคมเกษตรต้องพิจารณาการเปลี่ยนแปลงที่ไปไกลกว่าตัวหมู่บ้านด้วย

ในยุคโลกาภิวัตน์การปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมเกษตรในประเทศโลกที่สาม ยังคงเป็นประเด็นการศึกษาที่สำคัญ Thanes (2007) ศึกษาพลวัตการปรับตัวของอุตสาหกรรมแปรรูปอาหารของไทย โดยทำการศึกษาโรงงานแปรรูปสินค้าเกษตรขนาดกลางและใหญ่ และเกษตรกรที่ทำการผลิตสับปะรดกระป๋อง, กุ้งแช่แข็ง, ไก่แช่แข็ง ส่งออก ในบริบทการเปลี่ยนแปลงของตลาดโลกที่ให้ความสำคัญกับการผลิตอาหารปลอดภัยและการจัดการสิ่งแวดล้อม Thanes ใช้แนวคิดโลกาภิวัตน์ และแนวคิดเครือข่ายในการศึกษา มีข้อค้นพบสำคัญสองประการคือ ข้อตกลงทางการค้าภายใต้องค์การการค้าโลก (WTO) และมาตรฐานทางสากลเกี่ยวกับการค้า เช่น ระบบ ISO 9001, ISO 14000 และ ฯลฯ อีกทั้งการที่ตลาดผู้บริโภครวม ในประเทศสหรัฐอเมริกา และสหภาพยุโรป ประกอบกับกระแสผู้บริโภครวมในเมืองไทยที่มีรายได้สูงที่ตื่นตัว ในการบริโภคอาหารปลอดภัย ทำให้เกิดกฎระเบียบใหม่ว่าด้วยการผลิตอาหารปลอดภัย และมาตรฐานสิ่งแวดล้อม ส่งผลมายังผู้ผลิตอาหารส่งออกในประเทศไทยต้องปรับตัวเพื่อสร้าง และรักษาความได้เปรียบในการส่งสินค้าออกไปขายยังประเทศสหรัฐอเมริกา สหภาพยุโรป รวมถึงตลาดชนชั้นกลางภายในประเทศ

Thanes ยังได้ชี้ให้เห็นอีกว่าการปรับตัวของโรงงานผู้ผลิตสินค้าและเกษตรกรต้องอาศัยองค์ประกอบที่สำคัญสามประการประกอบด้วย หนึ่งองค์ประกอบด้านเศรษฐกิจ ได้แก่กลไกตลาด โดยราคาที่สูงขึ้นเป็นแรงจูงใจสำคัญของการปรับตัวของโรงงานและเกษตรกร สององค์ประกอบด้านการเมือง ได้แก่ความพยายามของหน่วยงานรัฐที่มีความหลากหลายในเชิงสถาบันทำการเปลี่ยนบทบาทจากผู้สั่งการและควบคุม เป็นผู้ให้ข้อมูลและบริการสาธารณะผ่านกฎระเบียบทางด้านสิ่งแวดล้อมและมาตรฐานความปลอดภัย และสามองค์ประกอบด้านสังคม ได้แก่การ

เคลื่อนไหวของ NGO ทั้งในและต่างประเทศ ที่ให้ความสำคัญต่อการรักษาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะกรณีการผลิตกุ้งที่ต้องไม่ทำลายป่าชายเลน เป็นต้น

ผู้ศึกษาเห็นว่างานของ Thanes มีจุดเด่นในแง่ที่ชี้ให้เห็นการเชื่อมโยงกันของห่วงโซ่การผลิต จากระดับไร่นา สู่วางงานแปรรูป ถึงตลาดผู้บริโภค และชี้ให้เห็นกฎเกณฑ์ใหม่ด้านการค้าที่เกี่ยวข้องกับการผลิตสินค้าในยุคโลกาภิวัตน์ที่ให้ความสำคัญกับความปลอดภัย คุณภาพและสิ่งแวดล้อม แต่งานของ Thanes มีจุดอ่อนคือยังคงมีสมมุติฐานการศึกษาเช่นเดียวกับงานศึกษาด้วยมุมมองเศรษฐศาสตร์ที่เชื่อมั่นในกลไกตลาด ขาดการพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่อยู่ในโลกาภิวัตน์ และเครือข่ายอาหาร

Goodman และ Watts (1997) นำเอาปัญหา agrarian question กลับมาพิจารณาอีกครั้งในยุคทุนนิยมตอนปลาย Goodman และ Watts เห็นว่าการที่ Karl Kautsky สรุปว่าทุนอุตสาหกรรมเกษตรเป็นพลังขับเคลื่อนพัฒนาการเกษตร ควบคู่ไปกับความสามารถของครัวเรือนชาวนาในการอยู่รอดผ่านการขูดรีดตัวเอง ซึ่งแสดงถึงพัฒนาการทุนนิยมการเกษตรในแบบดั้งเดิมนั้น แท้จริงแล้วปัญหา agrarian question เป็นผลผลิตของการเมืองที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการพิจารณาปัญหาวิกฤตการณ์ทางการเกษตรในยุโรปที่ Kautsky ทำการศึกษาในช่วงทศวรรษ 2410-2420 ในประเด็นการปกป้องหรือเปิดเสรีสินค้าเกษตร Goodman และ Watts เห็นว่าในยุคของการปรับโครงสร้างการเกษตรในปัจจุบันศูนย์กลางของการถกเถียงขององค์กรการค้าโลก ยังคงเป็นประเด็นการปกป้องหรือเปิดเสรีสินค้าเกษตรเช่นเดียวกับที่ Kautsky ทำการศึกษามาแล้ว การนำเอาปัญหา agrarian question กลับมาพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง เป็นการจัดวางให้ agrarian question เป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบที่ขัดหยุ่นของอุตสาหกรรมที่ปรากฏตัวขึ้นภายใต้กฎเกณฑ์ใหม่และภายใต้เศรษฐกิจนานาชาติ

Goodman และ Watts ชี้ให้เห็นว่าในทศวรรษ 2500 หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นช่วงเวลาสำคัญของการเปลี่ยนกฎระเบียบการเกษตรในแง่ที่มีการเปลี่ยนจากการใช้การเกษตรเพื่อความช่วยเหลือในการพัฒนาประเทศเป็นการเกษตรเพื่อการค้า เป็นจุดเปลี่ยนของอุดมการณ์ครอบงำที่นำโดยการพัฒนาเกษตรศาสตร์เสรีนิยมใหม่เพื่อการส่งออกสินค้า และเป็นช่วงเวลาที่มีการตระหนักร่วมกันว่าโลกาภิวัตน์ของอุตสาหกรรมเกษตรดำเนินไปอย่างรวดเร็ว นับตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา สถานการณ์ของระบบอุตสาหกรรมอาหาร เกิดการเปลี่ยนแปลงในบริบทโลกาภิวัตน์ โดยมีอาหารมูลค่าสูง อาทิเช่น ผัก ผลไม้ ปศุสัตว์ อาหารทะเล และผลิตภัณฑ์นม เป็นต้น ได้ก้าวเข้ามาเป็นกระบวนการข้ามชาติ อีกทั้งเป็นการเปิดระเบียบการใหม่ของระบบอุตสาหกรรมอาหาร และเป็นการเข้ามาแทนที่สินค้าเกษตรส่งออกชนิดเดิมที่เป็นอยู่ เช่น กาแฟ ชา

น้ำตาล ยาสูบและโกโก้ เป็นต้น โดยที่ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายเป็นผู้ส่งออกสินค้าอาหารคุณภาพสูงมากถึงร้อยละ 40 ของสินค้าอาหารมูลค่าสูงทั้งหมด

อาหารมูลค่าสูงเป็นสาขาการผลิตที่มีการแข่งขันกันสูง โดยวางอยู่บนพื้นฐานของต้นทุนการผลิตที่ต่ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้นทุนที่เป็นแรงงาน และนอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับคุณภาพของสินค้า และตลาดของสินค้า โดยเฉพาะตลาดแบบเฉพาะ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วกล่าวได้ว่าอุตสาหกรรมอาหารวางอยู่บนพื้นฐานของการจัดตั้ง การแบ่งแยกงานกันทำในระบบสินค้าระดับโลก และเมื่อพิจารณาถึงแนวคิดที่ว่าด้วยคุณภาพ มาตรฐาน และคุณค่าในตลาดนานาชาติ นอกจากจะทำให้เห็นว่าสินค้าเกษตรแต่ละอย่างมีความแตกต่างกันออกไปแล้ว ยังทำให้เห็นอีกว่าอาหารมูลค่าสูงถูกสร้างขึ้นมาทางวัฒนธรรมผ่านประเด็น รสชาติ โภชนาการ นอกจากนี้แล้วรัฐยังมีบทบาทอย่างสำคัญในการสร้างนโยบายที่สนับสนุนหรือจำกัดโอกาสการแข่งขันในห่วงโซ่สินค้าระดับโลก ดังนั้นอาหารมูลค่าสูงจึงเป็นสิ่งประดิษฐ์สร้างทางสังคมและการเมือง

Goodman และ Watts เสนอว่าในการศึกษาประเด็นอุตสาหกรรมเกษตร - อาหารกับโลกาภิวัตน์ จำเป็นต้องอาศัยสองแนวคิดสำคัญเป็นองค์ประกอบ ดังนี้ แนวคิดที่หนึ่งว่าด้วยการปรับเปลี่ยนโครงสร้างภาคเกษตรที่สัมพันธ์กับกฎระเบียบ หรือที่รู้จักกันดีในนามงานศึกษาว่าด้วยระบอบอาหารที่มีสมมุติฐานว่าระเบียบการใหม่เกี่ยวกับอาหารเกิดขึ้นในช่วงระหว่างเวลาที่เกิดวิกฤตการณ์น้ำมันและข้าวสาลีในปี พ.ศ. 2515-2516 ซึ่งเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านสำคัญที่ทำให้ทุนอุตสาหกรรมเกษตรข้ามชาติ และความคิดว่าด้วยการลดระเบียบที่ขัดขวางการค้าก้าวขึ้นมาครอบงำความคิดสังคมและเป็นขั้นตอนแรกของระบอบอาหารใหม่ในโลก โดยที่ช่วงผ่านดังกล่าวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการเกษตรและการบริโภคใหม่ด้วย

แนวคิดนี้เสนอให้ศึกษา 1) บทบาทที่ครอบงำของทุนอุตสาหกรรมเกษตรข้ามชาติ 2) การทำให้โภชนาการเป็นมาตรฐานหนึ่งเดียว 3) รูปแบบใหม่ของการแบ่งงานกันทำในระดับนานาชาติ 4) การแยกตัวของเศรษฐกิจออกจากสังคม 5) การสร้างความชำนาญเฉพาะทางในระดับภูมิภาค 6) การกระจายงานออกไปจากโรงงานทั่วโลก 7) การสร้างเงื่อนไขในการผลิตแบบเป็นหนึ่งเดียว และ 8) บทบาทของรัฐ การศึกษาทั้ง 8 ประเด็นจะทำให้เห็นเครือข่ายและความยืดหยุ่นในการสะสมทุนของทุนอุตสาหกรรมเกษตร

ส่วนแนวคิดที่สองที่ Goodman และ Watts เสนอคือแนวคิดที่ว่าด้วยลักษณะของโลกาภิวัตน์และห่วงโซ่สินค้าเกษตร-อาหารระดับโลก (global agro-food chain) แนวคิดนี้เสนอว่าการพิจารณาถึงการปรับตัวของอุตสาหกรรมอาหารข้ามชาติ (หรือบริษัทข้ามชาติ) ในยุคโลกาภิวัตน์และห่วงโซ่อาหารระดับโลก ต้องเข้าใจสองลักษณะสำคัญของการบูรณาการของบริษัทข้ามชาติ ประการที่หนึ่งเป็นการรวมเอากิจการที่หลากหลายภายในประเทศ



เป็นการบูรณาการในรูปแบบง่ายของบริษัทแม่ผ่านการจ้างงานนอกโรงงาน ประการที่สอง เป็นการบูรณาการในรูปแบบซับซ้อน หมายความว่าถึงยุคศาสตร์ของการผ่านการเพิ่มมูลค่า (value added) ในห่วงโซ่การผลิตของทั้งบริษัทแม่และบริษัทลูก ในการจัดความสัมพันธ์แบบแนวราบและแนวดิ่ง ซึ่งทั้งสองลักษณะดังกล่าวเป็นการผสมผสานในระดับนานาชาติที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา นอกจากนี้ยังได้เสนอให้พิจารณาห่วงโซ่สินค้าระดับโลกไปที่การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและนิเวศน์วิทยา การผสมผสานทางสถาบัน รัฐ และบทบาทของกลุ่มทางสังคม การพิจารณาเช่นนี้ทำให้เห็นถึงความซับซ้อนของการปะทะประสานกันระหว่าง เศรษฐศาสตร์การเมืองของภาคเกษตรและกระบวนการที่เกิดขึ้นในระดับโลก

Pritchard และ Burch (2003) ศึกษาการปรับโครงสร้างของอุตสาหกรรมผลิต ซอสมะเขือเทศ อันเป็นการอธิบายรูปธรรมแนวคิดที่ Goddman และ Watts เสนอมากขึ้น Pritchard และ Burch ซึ่งให้เห็นว่าในอุตสาหกรรมแปรรูปมะเขือเทศในประเทศที่พัฒนาแล้ว กรณีประเทศสหรัฐอเมริกา บริษัทผู้ผลิตได้อาศัยยุทธศาสตร์อันหลากหลายในการปรับโครงสร้าง ในตลาดที่มีการแข่งขันกันอย่างสูง ยุทธศาสตร์เดิมที่บริษัทใช้ในการปรับโครงสร้างได้แก่ การขายทรัพย์สิน การปิดโรงงาน และการสร้างพันธมิตรในบรรดาผู้ผลิตด้วยกัน เป็นต้น ยุทธศาสตร์ใหม่ที่บริษัทใช้มีความแตกต่างจากเดิมอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือบริษัทผู้ผลิตได้สร้างความร่วมมือระหว่างบริษัทผู้ชำนาญทางด้านการผลิตกับบริษัทผู้ชำนาญด้านการจัดการตราสินค้า เพื่อแตกกิ่งก้านสาขาของอุตสาหกรรมออกไป

นอกจากนี้เนื่องด้วยตลาดเฉพาะมีการแข่งขันกันสูง และมีลักษณะสำคัญที่สินค้าเฉพาะมาจากวาทกรรมตราสินค้าซึ่งบ่อยครั้งวางอยู่บนพื้นฐานของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ มรดกตกทอด และการผลิตในเชิงงานฝีมือ ทำให้อุตสาหกรรมต้องทำการปรับตัวโดยการสร้างยุทธศาสตร์ความสัมพันธ์ที่ยืดหยุ่นมากขึ้น ผ่านตราสินค้าการจัดการตราสินค้า และการจัดการผลิต ทั้งนี้ วาทกรรมตราสินค้ามิได้บ่งบอกถึงความต้นตำรับดั้งเดิมในแง่ของการเป็นเจ้าของพื้นที่การผลิต แต่ใช้การวิจัยตลาดและการวิจัยผลิตภัณฑ์เพื่อพัฒนาตราสินค้า โดยใช้กลุ่มตัวอย่าง การทดสอบตลาด และการโฆษณา สิ่งที่ได้คือความแม่นยำในกลุ่มเป้าหมายของการพัฒนาผลิตภัณฑ์ และทำให้การผลิตสินค้ามีความยืดหยุ่นมากยิ่งขึ้น ประการสำคัญคือการปรับตัวทุกครั้งของอุตสาหกรรมทำให้เกิดการสร้างมูลค่าเพิ่มขึ้นมาได้ นอกจากนี้แล้วการสร้างมูลค่าเพิ่มให้สินค้าอาจทำผ่านประเด็นการสร้างวาทกรรมการบริโภคมะเขือเทศเข้ากับอาหารเพื่อสุขภาพ ปลอดภัยจากการคัดแปลงพันธุกรรม อันเป็นขั้นตอนล่าสุดของอุตสาหกรรมแปรรูปมะเขือเทศในอเมริกา

นอกจากนี้ Pritchard และ Burch ยังได้ชี้ให้เห็นถึงประเด็น “คุณภาพ” ว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในอุตสาหกรรมผลิตซอสมะเขือเทศ โรงงานผลิตซอสมะเขือเทศทั่วโลกให้ความสำคัญ

ต่อการควบคุมคุณภาพในอันดับต้น โดยสร้างหลักประกันคุณภาพผ่านห้องปฏิบัติการภายในโรงงานที่ทำการตรวจสอบความเข้มข้นของมะเขือเทศ รวมถึงการตรวจสอบเชื้อราในผลิตภัณฑ์ กิจกรรมเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนความน่าเชื่อถือคุณภาพจากจากองค์กรอิสระที่ทำการประเมินคุณภาพผลิตภัณฑ์ที่จัดหามาโดยผู้ซื้อ นอกจากนี้แล้วการรับรองคุณภาพอย่างเป็นทางการจากองค์กรมาตรฐานสินค้านานาชาติ (International Standard Organization-ISO) ยิ่งทำให้มีการรับรองคุณภาพอย่างเป็นระบบมากขึ้น ประกอบกับเงื่อนไขทางวัฒนธรรมบางประการ อาทิเช่น หลักอาหารฮาลาลในศาสนาอิสลาม ทำให้คุณภาพมีความสำคัญมากขึ้น

ทางด้าน Reynolds (1997) ทำการยกตัวอย่างประเทศกำลังพัฒนา ในประเด็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการเกษตรและการค้าในอุตสาหกรรมเกษตรกรณีประเทศสาธารณรัฐโดมินิกัน พบว่า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการเกษตรระดับชาติที่เกิดขึ้น มีรัฐเป็นผู้มีบทบาทอย่างสำคัญในการผลักดันการเปลี่ยนแปลง ภายใต้บริบทของการเปิดการค้าเสรีในทวีปอเมริกาเหนือ รัฐบาลประเทศโดมินิกันพยายามเจรจาต่อรองเพื่อเปิดตลาดใหม่กับประเทศในทวีปยุโรป จึงทำให้เกิดข้อขัดแย้งทางการค้าขึ้นระหว่างประเทศสหรัฐอเมริกาและประเทศในทวีปยุโรปในฐานะที่เป็นคู่แข่งทางการค้าที่สำคัญ

ขณะที่ข้อพิพาททางการค้ายังไม่เป็นที่ยุตินั้น Reynolds พบว่าการปรับตัวของภาคอุตสาหกรรมเกษตรเองก็มีบทบาทอย่างสำคัญที่ผลักดันการเปลี่ยนแปลง โดยบริษัทข้ามชาติส่งออกสินค้าการเกษตรอาศยุทธศาสตร์ที่หลากหลายทั้งในการสร้างรูปแบบการผลิตและสร้างตลาดที่มีความยืดหยุ่นขึ้นมา เพื่อปรับตัวให้สามารถแข่งขันได้ในตลาดโลก โดยเฉพาะการนำเอาการผลิตแบบหลังฟอร์ด (post-fordism) ในภาคเกษตรมาใช้ผ่านระบบการผลิตแบบเกษตรพันธะสัญญา แทนที่การผลิตแบบพื้นที่ขนาดใหญ่ของบริษัท อันเป็นการลดต้นทุนและความเสี่ยงในการผลิต นายทุนจึงไม่ถูกจำกัดโดยพื้นที่การผลิต เนื่องจากสามารถเคลื่อนย้ายพื้นที่การผลิตออกไปได้เรื่อยๆ และมีการนำเอาระบบการจ้างงานแบบชั่วคราวมาใช้ รวมถึงใช้แรงงานข้ามชาติ แทนที่การจ้างงานแบบถาวรในการผลิตสินค้า อันเป็นการลดต้นทุน อันเกิดจากการจ้างคน ทำให้บริษัทมีความยืดหยุ่นในการแข่งขันมากขึ้น แต่คนที่เสียเปรียบและถูกกีดกันออกไปมากที่สุดเป็นเกษตรกรและแรงงาน ที่ต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงในวิถีชีวิตการทำงานและเป็นชายขอบ

ในอีกกรณีศึกษาหนึ่งจากประเทศเคนยา งานของ Dolan (2004) ทำการศึกษาการส่งออกผัก ผลไม้ ไปยังตลาดในประเทศอังกฤษ Dolan พบว่า ความสำเร็จในการกระจายตัวการผลิตสินค้าเพื่อการส่งออก จากสินค้าเกษตรขั้นปฐม ไปยังสินค้าเกษตรมูลค่าสูงของประเทศเคนยาเกิดจากสี่พลังขับเคลื่อนสำคัญ ได้แก่ 1) การขยายตัวของห้างสรรพสินค้าในประเทศอังกฤษ

ซึ่งมีส่วนแบ่งทางตลาดสูงถึงร้อยละ 60 2) ห้างสรรพสินค้าในประเทศอังกฤษสร้างยุทธศาสตร์การพัฒนาซื้อของผลิตภัณฑ์ผักและผลไม้ประจำห้างขึ้นมาขายเอง เพื่อเพิ่มยอดขาย ในขณะที่เดียวกันห้างสรรพสินค้าทำการแข่งขันกันผ่านการเน้นความแตกต่างของผลิตภัณฑ์ อันนำไปสู่การขยับจากการสร้างผลิตภัณฑ์ให้ได้มาตรฐานไปสู่สินค้าที่มีคุณภาพและนวัตกรรมใหม่ ทำให้สินค้ามีความหลากหลายและมูลค่าสูงมากขึ้น โดยเฉพาะจากการบรรจุหีบห่อและแปรรูป สิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ “อาหารพร้อมรับประทาน” หรือ ผักรวมหั่นใส่ถุงเตรียมประกอบอาหารได้ทันทีที่ซื้อไป เป็นต้น โดยที่การแปรรูปอาหารเหล่านี้เกิดขึ้นในประเทศเคนยา และมีผลอย่างมีนัยสำคัญต่อความต้องการแรงงานในการผลิต 3) การปรับองค์กรของห้างสรรพสินค้าในประเทศอังกฤษที่ทำการปรับโครงสร้างและการแบ่งงานกันทำใหม่ ให้มีความยืดหยุ่นมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การควบคุมคุณภาพ การติดตามตรวจสอบการกระจายสินค้า และการแปรรูป ถูกผลักดันให้ผู้นำเข้าและผู้ส่งออกสินค้าต้นทางเป็นผู้รับผิดชอบ ในขณะที่ห้างสรรพสินค้ามุ่งให้ความสนใจไปที่การสร้างส่วนแบ่งทางการตลาด การสร้างยี่ห้อ และการออกแบบสินค้า 4) ขณะเดียวกันกฎระเบียบว่าด้วยมาตรฐานการผลิตสินค้าให้ได้มาตรฐาน สิ่งแวดล้อมและแรงงานและวิธีการผลิตที่ยั่งยืน ส่งผลให้ห้างสรรพสินค้าต้องให้ความสนใจกับการจัดการผลิตมากยิ่งขึ้น

Dolan เห็นว่าพลังทั้งสี่ที่เกิดขึ้นในประเทศอังกฤษสร้างแรงกดดันทำให้อุตสาหกรรมต้องทำการควบคุม “ต้นทุน” “คุณภาพ” และ “ประสิทธิภาพ” ในสินค้าให้ได้มากที่สุด ในการทำให้บรรลุผลดังกล่าวผู้ค้าในประเทศอังกฤษได้สร้างความสัมพันธ์กับผู้ผลิตในประเทศเคนยาที่กระชับแน่นและเข้มข้นมากยิ่งขึ้น ส่งผลให้ในท้ายที่สุดแล้วมีเพียงผู้ซื้อจำนวนน้อยรายเท่านั้นที่มีพลังครอบงำธุรกิจการส่งออกผักและผลไม้ในประเทศเคนยาโดยส่วนใหญ่เอาไว้ ส่วนผู้ผลิตรายย่อยถูกกีดกันออกไปและลดจำนวนลงไปเป็นอย่างมาก

โดยสรุปผู้ศึกษาเห็นว่างานของ Goodman และ Watts, Pritchard และ Burch และ Reynolds, และ Dolan เป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาในแง่ที่ชี้ให้เห็นถึงแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาการปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมเกษตรในยุคโลกาภิวัตน์ โดยพิจารณาไปที่การเมืองในการสร้างกฎระเบียบ ความสัมพันธ์ทางการผลิต และแบบแผนการบริโภคของอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารในห่วงโซ่การผลิตอาหารระดับโลก โดยที่การลดระเบียบที่กีดกันการค้าเป็นขั้นตอนแรกของการจัดระเบียบใหม่ การปรับตัวของอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารที่ดำเนินการไปควบคู่กับการจัดระเบียบอาศัยยุทธศาสตร์อันยืดหยุ่น หลากหลาย ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้าเกษตรที่ได้หลายมาตรการ ได้แก่ การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน หรือระหว่างบริษัทแม้กับบริษัทลูก การสร้างและควบคุมคุณภาพด้านการผลิต

(เพาะปลูก เก็บเกี่ยว แปรรูป บรรจุหีบห่อ ขนส่ง) ด้านแรงงาน (จ้างแรงงานแบบยืดหยุ่น ทั้งถาวร ชั่วคราว และแรงงานข้ามชาติ) ด้านมาตรฐาน (มาตรฐานแรงงาน สิ่งแวดล้อม) เป็นต้น

การศึกษาตามแนวคิดนี้ทำให้เห็นบทบาทของผู้ปฏิบัติการกลุ่มต่างๆ ได้แก่ อุตสาหกรรม รัฐ กลุ่มทางสังคม ผู้บริโภค โดยผู้ปฏิบัติการเหล่านี้อยู่ในหลายระดับ ทั้งในท้องถิ่น ชาติ และนานาชาติ ที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างความหมายใหม่และกฎระเบียบใหม่นอกจากนี้เป็นประโยชน์ในแง่ที่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการเมืองของการสร้างความหมายเกี่ยวกับการบริโภคสินค้าเกษตร-อาหาร ที่เน้นเรื่อง คุณภาพ มาตรฐานและวัฒนธรรม อันเป็นการสร้างและมูลค่าเพิ่มในสินค้าเกษตร-อาหารอีกทางหนึ่ง โดยที่ความหมายใหม่ที่สร้างขึ้นเป็นประเด็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่มีผลต่อการจัดระเบียบแรงงานในด้านการผลิตทั้งในระดับไร่นา และในระดับโรงงานแปรรูปสินค้า

#### 1.4.2 ตรรกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นกับการควบคุมแรงงานแบบยืดหยุ่นในอุตสาหกรรมสมัยใหม่

งานทบทวนในหัวข้อนี้เป็นชี้ให้เห็นว่าตรรกทางวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ถูกนำไปใช้ในการควบคุมแรงงาน โดยที่ตรรกทางวัฒนธรรมเป็นการสร้างนิยามความหมายให้กับงานและชีวิต ทำให้คนงานยอมรับในระเบียบวินัยอุตสาหกรรม และทำให้นายทุนสามารถควบคุมแรงงานได้อย่างยืดหยุ่นในบริบทของเสรีนิยมใหม่ที่มีฐานคิดสำคัญที่มองว่าแรงงานเป็นเพียงปัจเจกชนและมีตลาดเป็นกลไกหลักเพียงอย่างเดียวในการจัดการแรงงาน Kohout (2001) ชี้ให้เห็นว่าความยืดหยุ่นเป็นคำหลักที่ครอบงำการเมืองเรื่องแรงงานในปัจจุบัน หมายความว่าคนงานและนายจ้างต้องมีความสามารถในการปรับตัวรับกับการเปลี่ยนแปลงในอุปสงค์ของตลาดแรงงานที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ส่วน Saowalak (2007) เสนอว่า “ความยืดหยุ่น” เป็นคำที่ถูกนำไปใช้ในหลายมิติของการผลิตในภาคอุตสาหกรรม เช่น ระบบการผลิตแบบยืดหยุ่น การจัดการแรงงานแบบยืดหยุ่น และการสะสมทุนแบบยืดหยุ่น เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่มักใช้ในการอธิบายว่าการผลิตในภาคอุตสาหกรรมได้เคลื่อนตัวผ่านจากการผลิตแบบฟอร์ดไปสู่การผลิตแบบหลังฟอร์ดที่เป็นการจัดการความสัมพันธ์กันใหม่ระหว่างนายทุน รัฐ และแรงงาน

อย่างไรก็ตาม Peck (1996) ชี้ให้เห็นว่าความยืดหยุ่นเป็นยุทธศาสตร์ที่นายทุนใช้ในการควบคุมคนงานและตลาดแรงงาน โดยที่ยุทธศาสตร์ความยืดหยุ่นนั้นมีได้เป็นหนึ่งเดียวมิใช่หลักการอันเป็นสากลใช้ได้ในทุกที่ หากแต่มีความแตกต่างหลากหลายรูปแบบในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งเกี่ยวพันกับความแตกต่างทางการเมืองและเศรษฐกิจที่แตกต่างกันออกไปเช่นเดียวกับทางด้าน Goodman และ Watts เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงของนายทุน ในรูปแบบและพื้นฐานของการแข่งขัน



สร้างทั้งเหตุและผลกระทบที่มีต่อโลกาภิวัตน์ซึ่งผสานเข้ากับโครงสร้างภายในเดิมในระดับท้องถิ่น จึงทำให้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีรูปแบบที่ซับซ้อน และมีความผันแปรไปในพื้นที่และเวลาที่แตกต่างกัน ดังนั้นแล้ว Goodman และ Watts จึงเสนอว่าในการพิจารณาถึงโลกาภิวัตน์ การผลิตสินค้าระดับโลก และการเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมชนบท ในโลกที่สามที่สัมพันธ์กับการจ้างงานนอกภาคเกษตรนั้น ต้องคำนึงถึงความลักลั่นและความขัดกันที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่ด้วย

Woods (2007) สนับสนุนข้อเสนอของ Goodman และ Watts โดยเสนอว่าในการพิจารณาพลังจากภายนอก หรือผลกระทบของโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชนบท ไม่สามารถพิจารณาผลกระทบที่ปรากฏขึ้นมาในรูปของการครอบงำ หรือการตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ หากแต่เป็นการต่อรอง ปรับเปลี่ยน และการเป็นลูกผสมผ่านการเมืองในระดับท้องถิ่น Hart (1997) ตอกย้ำข้อเสนอของ Goodman และ Watts และ Woods โดยเสนอว่าในการทำความเข้าใจกระบวนการขยายตัวอุตสาหกรรมในชนบท โดยต้องมุ่งพิจารณาปฏิบัติการทางอำนาจในบริบททางสถาบัน การเมือง และเศรษฐกิจอันเฉพาะเจาะจง หัวใจสำคัญของการทำความเข้าใจคือการต่อสู้เพื่อครอบครองเหนือทรัพยากร วิทยุแรงงาน และงบประมาณอันเป็นการต่อสู้เพื่อสร้างนิยาม และแสดงอัตลักษณ์ ซึ่งเป็นการต่อสู้ทางวัฒนธรรมไปด้วยในขณะเดียวกัน

Ong (1987) ขยายรูปธรรมความคิดของการจัดการแรงงานแบบความยืดหยุ่น โดยเสนอว่าปลายศตวรรษที่ 20 วิทยุอุตสาหกรรมในการผลิตแบบทุนนิยมถูกนำมาใช้ในสังคมที่เริ่มเข้าสู่การเป็นอุตสาหกรรมในหลากหลายรูปแบบ โดยเป็นการผสมกันระหว่างวิทยุแรงงานกับวิธีการควบคุมที่แตกต่างหลากหลาย ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของวาทกรรม/ปฏิบัติการที่ได้สถาปนาความเป็นตัวตนของคนงานขึ้นมาใหม่ สิ่งที่ Ong กล่าวถึงเป็นการชี้ให้เห็นถึงจุดเปลี่ยนในการทำความเข้าใจเรื่องวิทยุของอุตสาหกรรมใหม่บนพื้นฐานแนวคิดอำนาจของมิเชลฟูโกต์ อันเป็นการโต้แย้งกับแนวคิดอำนาจในสกุลความคิดของมาร์กซิสต์ที่มองอำนาจด้านลบเห็นอำนาจเป็นเสมือนสิ่งของที่ครอบครองได้และเป็นบิบบการบังคับ โดยฟูโกต์ได้เสนอให้มองอำนาจในสังคมสมัยใหม่ในด้านบวก อำนาจมิได้เป็นสิ่งที่ครอบครองได้ แต่อำนาจแสดงออกมาในรูปของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากภายในสิ่งนั้นๆ เช่น ความรู้ เศรษฐกิจ เพศ เป็นต้น อำนาจมีอยู่ในทุกหนทุกแห่ง นั่นไม่ใช่เพราะว่ามันครอบคลุมทุกๆ สิ่ง แต่เพราะมันมาจากทุกหนทุกแห่ง (ธเนศ วงศ์ยานุญา, 2529: 147) ด้วยเหตุนี้เราจึงควรมองอำนาจในแง่ของเครือข่ายของการสร้างสรรค์ซึ่งกระจายไปทั่วเรือนร่างของสังคมมากกว่าเป็นปัจจัยด้านลบที่มีหน้าที่เพียงการปราบปรามเท่านั้น (สมเกียรติ วันทะนะ, 2531: 143)

จากนัยดังกล่าวข้างต้นฟูโกต์เห็นว่า “สังคมแห่งระเบียบวินัย” ถูกสร้างขึ้นมา โดย “เทคโนโลยีแห่งอำนาจ” ซึ่งมีปฏิบัติการบนร่างกายและสร้างความเป็นตัวตนขึ้นมาใหม่ผ่านระบบ

ของความรู้และอำนาจ (Foucault, 1980 อ้างใน Ong, 1987: 142) ภาวะปฏิบัติการของวาทกรรม เกี่ยวข้องกับผลผลิตอันความซับซ้อนของพิธีกรรม วัตถุ และความจริง (Foucault, 1979 อ้างใน Ong, 1987:3) ซึ่งเป็นการทำให้มนุษย์มีฐานะเป็นอัตบุคคล (Foucault, 1982: 212)

ฟูโกต์ชี้ให้เห็นแบบแผน 3 แบบที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นอัตบุคคล ประกอบด้วยแบบแผนแรก คือการปฏิบัติการเพื่อแยกแยะ เป็นแบบแผนในการ โน้มน้าวที่ทำให้มนุษย์ เกิดความรู้สึก ถูกแบ่งแยกภายในตนเอง และแบ่งแยกจากคนอื่นด้วยการเชื่อมโยงอัตลักษณ์ของปัจเจก หรือกลุ่ม กับความรู้ของศาสตร์ต่างๆ และการปฏิบัติการในการขจัดออกหรือแยกออก เช่นการแยกคนปกติ กับคนบ้า คนไข้กับคนปกติ ผู้ร้ายกับพระเอก นักโทษกับคนดี การแยกแยะความคิดและพฤติกรรม ต่างๆ โดยใช้มาตรฐานทางศาสตร์ต่างๆ และความเชื่อทางจริยธรรม มากำหนด ว่าแบบใดเข้าข่าย ปกติหรือผิดปกติ ในโลกสมัยปัจจุบันได้พัฒนาเทคโนโลยีและกลไกทางสังคมต่างๆ เช่น การแพทย์ คุก โรงเรียน เพื่อมาควบคุมความคิดและพฤติกรรมพลเมืองของตนให้อยู่ในสภาพที่เรียกว่าปกติ ถูกต้อง ดีงาม นับว่าเป็นการเชื่อมโยงความรู้กับอำนาจในการควบคุมมนุษย์ของสังคมทุนนิยม สมัยใหม่ภายใต้คำว่าโครงการปฏิรูปเพื่อนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าของสังคม (รัตนา โตสกุล, 2548: 73-74)

แบบแผนที่สอง เรียกว่าการจำแนกทางวิชาการ ซึ่งเกี่ยวข้องกับแบบแผนแรก แต่ที่ดำรง อยู่อย่างเป็นอิสระแก่กัน วิชาการได้ทำให้มนุษย์มีสถานภาพต่างๆ เช่น ในทางภาษาศาสตร์ มนุษย์ กลายเป็นแรงงานในระบบเศรษฐกิจ ในทางชีววิทยา มนุษย์กลายเป็นสิ่งมีชีวิตประเภทหนึ่ง ที่เป็นวัตถุของการศึกษา ฟูโกต์แสดงให้เห็นว่า วาทกรรมในเรื่องชีวิตมนุษย์ แรงงานและภาษา ได้รวมกันเข้าเป็นศาสตร์ที่มีความอิสระตามสาขาวิชา แต่ก็เชื่อมโยงเป็นชุดวาทกรรมเกี่ยวกับชีวิต ทางสังคมของมนุษย์ (รัตนา โตสกุล, 2548: 74)

แบบแผนที่สาม เรียกว่า การยอมรับการเป็นอัตบุคคล ในแบบแผนนี้ฟูโกต์นำเสนอ ประเด็นใหม่ที่ปัจเจกยอมรับการเป็นอัตบุคคล มิใช่การครอบงำ โดยอัตบุคคลสามารถตัดสินใจ กระทำการ ไม่ได้อยู่ในฐานะจำยอม เฉื่อยชา การก่อรูปอัตลักษณ์ของปัจเจกในลักษณะนี้ เป็นผลผลิตของวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมที่สลับซับซ้อนที่กระทำต่อร่าง ทางสังคม จิตวิญญาณ ความคิด และพฤติกรรมของมนุษย์ และเมื่อผ่านกระบวนการทำความเข้าใจ และการใช้เหตุผลก็จะนำไปสู่ความเข้าใจรับรู้ของปัจเจกในการที่จะเลือกการกระทำ เช่น วาทกรรม ในเรื่องเพศสภาพ การขยายตัวของระบบการแพทย์สมัยใหม่ด้านความงาม สุขภาพอนามัย ของปัจเจก และจริยศาสตร์เป็นต้น ทั้งหมดนี้คือแบบแผนที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นอัตบุคคล และเป็นการแสดงอำนาจในการควบคุมประชาชนด้วยวิธีการแยกผสมผสานการใช้ความรู้ และการใช้เหตุผล นับเป็นปฏิบัติการในสังคมที่ลึกซึ้งยิ่งนัก (รัตนา โตสกุล, 2548: 75)

Ong (1987) ประยุกต์เอาแนวคิดอำนาจของฟูโกต์ไปใช้ในศึกษาประเด็น การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของสังคมชวา ประเทศมาเลเซียในบริบทของการเปลี่ยนผ่านจากการผลิตในสาขาการเกษตรเข้าสู่การผลิตในสาขาอุตสาหกรรมซึ่งแรงงานหญิงในชนบทถูกดูดเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการขยายตัวเศรษฐกิจของนายทุนในยุคทุนนิยมตอนปลายผ่านการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมผลิตชิ้นส่วนอิเล็กทรอนิกส์ Ong ชี้ให้เห็นว่าผลของการใช้ความรู้/อำนาจ เช่น การจัดการแบบวิทยาศาสตร์ คือเทคนิคการปลูกฝังวินัยลงไปในร่างกาย และการกระทำของคน ซึ่งเผยให้เห็นรูปแบบของการควบคุมในชีวิตประจำวัน ในโรงงานบริษัทข้ามชาติจึงเกิดความสัมพันธ์แบบผู้ได้เปรียบกับผู้เสียเปรียบที่ก่อรูปขึ้นในการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ในโรงงาน ซึ่งไม่เพียงแต่มีปฏิบัติการเหนือร่างกายคนงานเท่านั้น หากแต่ยังเผยให้เห็นทิศทางอันหลากหลายที่คนงานหญิงวิงวอนมองตัวเอง ความสัมพันธ์ระหว่างคนงานกับครอบครัว และสังคมกว้างอีกด้วย

การศึกษาของ Ong พบว่ารูปแบบใหม่ของระเบียบวินัยการควบคุมของนายทุนเป็นการผสมผสานระหว่างการควบคุมแรงงานในแบบ Taylorist กับการใช้วิถีทางวัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลาย บนพื้นฐานของวาทกรรม และปฏิบัติการทางวาทกรรม เพื่อสร้างตัวตนของคนงานให้กลายเป็นคนงานที่มีร่างกายภายใต้บังคับการ (Docile Body) สบายยอมต่อการควบคุมที่มองไม่เห็นในชีวิตประจำวัน โดยวาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรมบนฐานของวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน ปรากฏในพื้นที่และปฏิบัติการที่แตกต่างหลากหลาย 7 รูปแบบ ได้แก่ 1. บทบาทของรัฐกับกฎระเบียบด้านแรงงาน 2. วาทกรรมปรัชญาการทำงานแบบมุสลิมกับญี่ปุ่น 3. วาทกรรม “ผู้หญิงตะวันออก” กับ “นิ้วมือที่คล่องแคล่ว และ วานอนสอนง่าย” 4. ปฏิบัติการรับคนงานหญิงเข้าทำงาน 5. ลำดับชั้นสูงต่ำทางเชื้อชาติ และความไม่เสมอภาคทางเพศใน 6. ความสัมพันธ์เชิงอาจในโรงงาน และ 7. โรงงานในฐานะครอบครัวที่ต้องดูแลเด็กสาวและศีลธรรม

พื้นที่นอกโรงงานยังเป็นอีกพื้นที่ที่สำคัญที่โรงงานใช้ควบคุมคนงาน โดยโรงงานได้จัดหาหอพักให้กับคนงานที่มาจากต่างถิ่นได้อยู่อาศัยรวมกันและมีแม่บ้านคอยดูแล การจัดการที่พักคนงานโดยโรงงานอาจมองได้ว่าด้านหนึ่งเป็นการจัดสวัสดิการ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ชี้ให้เห็นถึงการควบคุมคนงานที่อยู่นอกเหนือประตูโรงงาน นอกจากนี้โรงงานยังสร้างพันธะผูกพันกับชุมชนที่อยู่ใกล้โรงงาน โดยการบริจาคเงินเพื่อสนับสนุนกิจกรรมสาธารณกุศลต่างๆ อาทิเช่นการสนับสนุนการจัดกิจกรรมลูกเสือ งานมหกรรมการเกษตรเป็นต้น โรงงานยังเชิญผู้ปกครองเข้ามาเยี่ยมชมโรงงาน และสภาพการทำงานของคนงาน โดยกิจกรรมนี้เป็นเทคนิคการดึงให้ผู้ปกครองเข้ามาส่วนร่วมในการตรวจตราควบคุมคนงานอย่างไม่รู้ตัว การที่ผู้ปกครองได้รับ “การบริการ”

ในระหว่างการเยี่ยมชมโรงงาน ทำให้ผู้ปกครองรู้สึกดีกับโรงงาน และทำให้ผู้ปกครองมีความรู้สึกในทางศีลธรรมว่า การควบคุมคนงานเป็นกระบวนการที่ทำด้วยความรู้ มากกว่าการใช้อำนาจ

งานของ Ong ชี้ให้เห็นอำนาจการควบคุมที่มาจากหลายแหล่ง ได้แก่ ครอบครัวยุโรป โรงงาน หมู่บ้าน และรัฐ ได้สร้างความความหมายใหม่กับคนงานมองตัวเองเป็นแรงงานที่สยบยอม ภายใต้การสอดส่องของโรงงาน (Factory Surveillance) และการจับจ้องจากสาธารณชน (Public Gaze) อันเป็นการผสมผสานกันระหว่างตรรกทางเศรษฐกิจและตรรกทางวัฒนธรรมในการควบคุมคนงาน

Lee (1997) ทำการศึกษาวิถีทางในการควบคุมคนงานในโรงงานสองแห่ง ซึ่งมีเจ้าของเป็นคนเดียวกัน ทั้งโรงงานที่ตั้งในประเทศจีนและประเทศฮ่องกง Lee พบว่ามีการนำเอาหลักทางวัฒนธรรมมาใช้ในการควบคุมคนงาน ทำให้คนงานยอมรับในสภาพการจ้างที่เสียเปรียบ โดยในกรณีโรงงานในประเทศจีนนายจ้างอาศัยวาทกรรมว่าด้วยความเป็นท้องถิ่นมาใช้บังคับคนงาน ตัวโรงงานแสดงถึงการมีอำนาจเหนือคนงาน มีรั้วล้อมแน่นหนา มียามรักษาความปลอดภัยตลอดเวลา คนงานถูกควบคุมด้วยระเบียบวินัยของโรงงาน สามประการได้แก่ การควบคุมวินัยผ่านการจัดการพื้นที่กายภาพ เช่นการแบ่งพื้นที่คนงานตามอำนาจหน้าที่ในโรงงาน การควบคุมผ่านการจัดการเวลา เช่นเวลาเข้าออกโรงงาน เวลาหยุดกลางงาน และการควบคุมผ่านการตัดเงินเดือนในกรณีที่คนงานทำผิด เป็นต้น

Lee ชี้ให้เห็นว่า ระเบียบวินัยของโรงงาน ถูกบังคับใช้โดยเครือข่ายท้องถิ่นของคนงาน ผ่านปฏิบัติการของหัวหน้าคนงาน ในการสั่งงาน อนุญาตให้หยุดงาน เข้าห้องน้ำ ให้ออกตัดเงินเดือน และการจ่ายโบนัส เป็นต้น ส่วนในระหว่างที่คนงานอยู่นอกโรงงานจะถูกควบคุมโดยคนที่มียุมากกว่าคอยควบคุมความประพฤติ โดยที่ทั้งหัวหน้างาน และคนที่มียุมากกว่ามาจากท้องถิ่น หมู่บ้าน หรือตระกูลเดียวกัน กับคนงานหญิงวัยสาว ซึ่งเป็นเครือข่ายท้องถิ่นคนงาน

ส่วนในกรณีโรงงานในประเทศฮ่องกง มีการใช้อุดมการณ์ว่าด้วยการเป็นคนในครอบครัวยุโรปเดียวกันมาใช้ โดยที่ในโรงงานไม่ได้มีการใช้อำนาจบังคับเหมือนกับโรงงานในประเทศจีน คนงานหญิงวัยกลางคนเรียกชื่อคนงานและหัวหน้าคนงานด้วยสรรพนามของคนที่อยู่ครอบครัวเดียวกัน เช่น ป้า น้า อา หรือ พี่สาว น้องสาว เป็นต้น คนงานสามารถพูดคุยกันไ้ระหว่างทำงาน การหยุดงานมีความยืดหยุ่น อาทิเช่นคนงานสามารถหยุดงานไปประชุมผู้ปกครองนักเรียน หรือไปเยี่ยมญาติที่ป่วย ในระหว่างที่ทำงานได้ โดยไม่ถูกตัดค่าจ้าง เป็นต้น การควบคุมคนงานในประเทศฮ่องกงจึงเป็นการยอมรับในการเป็นสมาชิกในครอบครัว ที่แลดูมีอิสระดีกว่ากรณีประเทศจีน

Lee ชี้ให้เห็นว่าการนำเอาหลักทางวัฒนธรรมมาใช้ต่างกันขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมอันได้แก่รัฐ และตลาดแรงงานที่มีความแตกต่างกันระหว่างประเทศจีนและฮ่องกง ในกรณีของประเทศ



จีน ในกรณีประเทศจีนอยู่ในบริบทของรัฐที่เปิดประเทศให้ทุนต่างประเทศ เข้ามาตั้งโรงงาน จึงไม่ได้มีกฎระเบียบเข้มงวดในการดูแลผลประโยชน์คนงาน ส่วนบริบทตลาดแรงงาน ได้แก่ การที่ประเทศจีนมีแรงงานจำนวนมาก มาจากชนบท และอาชีพเกษตรกรรม เครือข่ายท้องถิ่นมีความสำคัญต่อคนงานวัยสาว ในแง่เครือข่ายท้องถิ่นเป็นแหล่งข้อมูลของการได้งาน เป็นช่องทางให้คนงานได้เอกสารที่ผิดกฎหมายเพื่อใช้สมัครงาน เป็นแหล่งที่ทำให้คนงานได้โบนัส เลื่อนขั้น ตลอดจนถูกไล่ออก และเครือข่ายท้องถิ่นยังเป็นแหล่งกู้ยืมเงินในยามฉุกเฉิน มีคนคอยดูแลยามเจ็บป่วย ดังนั้นคนงานหญิงสาวจากชนบทจึงยอมตกอยู่ใต้อำนาจบังคับที่มาพร้อมกับความเป็นท้องถิ่น

ในกรณีของประเทศฮ่องกง รัฐมีกฎเกณฑ์ที่ไม่เอื้อให้มีการรวมกลุ่มเป็นสหภาพแรงงาน นอกจากนี้ตลาดแรงงานยังขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่แตกต่างจากประเทศจีนอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่ หนึ่งมีแรงงานในตลาดจำนวนน้อย และคนงานส่วนใหญ่มีประสบการณ์ในการทำงานมาแล้ว มีอายุมาก สองคนงานทำงานกับโรงงานมานาน และสามคนงานยึดมั่นในศีลธรรมของการหารายได้เสริมครอบครัว ดังนั้นแล้วการนำเอาอุดมการณ์ความเป็นครอบครัวจึงมีความเหมาะสมในการนำมาใช้

งานของ Lee ชี้ให้เห็นว่าการนำเอาหลักทางวัฒนธรรมมาใช้ในการควบคุมคนงานในบริบทที่รัฐไม่ได้สนับสนุนคนงาน และตลาดแรงงานเอื้ออำนวย ทำให้นายจ้างเป็นฝ่ายได้ประโยชน์ในแง่ที่ไม่ต้องจ่ายค่าแรงและสวัสดิการเพิ่มให้กับคนงาน อันเป็นการลดต้นทุนโดยการลดทอนความเป็นคนผ่านวัฒนธรรม

ในกรณีของไทย Saowalak (2007) ทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการจ้างงานแบบรายชิ้น (Flexible Specification) การเป็นอุตสาหกรรมกับแรงงานหญิงในอุตสาหกรรมเย็บผ้า ในเขตอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ในประเด็นตัวตนของคนงาน Saowalak พบว่าการจ้างงานแบบรายชิ้นนำมาซึ่งการจัดกระบวนการแรงงานแบบใหม่ ทำให้อุตสาหกรรมสิ่งทอสามารถแทรกซึมเข้าไปในพื้นที่หมู่บ้าน และพื้นที่ครัวเรือนได้ โดยการจัดตั้งโรงงานขนาดเล็กในหมู่บ้านที่รับงานมาจากโรงงานขนาดใหญ่อีกต่อหนึ่ง ด้วยเงื่อนไขที่แรงงานหญิงที่ทำงานในการจ้างงานแบบรายชิ้นเป็นผู้หญิงที่มีครอบครัวแล้ว มีการศึกษาต่ำและเป็นแม่บ้านอยู่ด้วยในเวลาเดียวกัน ถูกดึงเข้าสู่การจ้างงานที่ต้องอยู่ในกระบวนการแรงงานที่ไม่มีความชัดเจน และเผชิญกับอัตลักษณ์คนงานที่คลุมเครือ กล่าวคือคนงานมีอัตลักษณ์ที่หลากหลาย ได้แก่ เป็นคนงาน เป็นกึ่งคนงาน และเป็นแม่บ้าน ในพื้นที่ที่แตกต่างกัน อันได้แก่ บ้าน โรงงาน ที่ทำงาน และเป็นไปตามจังหวะชีวิตได้แก่วัยสาว คนโสด คนงาน คนแต่งงานแล้ว และแม่

Saowalak ชี้ให้เห็นว่าถึงแม้คนงานจะถูกควบคุมในสภาพของการทำงานในแบบโรงงาน แต่ด้วยเหตุที่โรงงานตั้งในหมู่บ้าน ทำให้คนงานรับรู้ว่าตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้าน

ที่สามารถร่วมงานประเพณีของชุมชนด้วยอีกส่วนหนึ่ง การมีเพื่อนพูดคุยถึงปัญหาครอบครัว และกินข้าวร่วมกันในขณะที่ทำงาน ทำให้พวกเขาเกิดการรับรู้ที่ผิดพลาด ในแง่ที่ว่าไม่รู้สึกแปลกแยกจากงานที่ทำ ถึงแม้การทำงานในโรงงานจะเป็นงานหนักหน่วง ใช้เวลายาวนานในแต่ละวัน อย่างไรก็ตามโดยสรุปแล้วการจ้างงานแบบรายชิ้นจะเปิดโอกาสให้ผู้หญิงมีรายได้ แต่มันทำให้เห็นว่าคนงานหญิงเข้าไปสู่การทำงานที่ไร้ทางเลือก ในขณะที่ต้องทำงานบ้านควบคู่ไปด้วย การทำงานแบบรายชิ้นทำให้นายจ้างไม่ต้องคำนึงถึงสภาพการจ้าง ไม่ต้องมีสวัสดิการให้กับคนงาน ผู้หญิงจึงถูกเอาเปรียบสองชั้น จากทั้งงานในบ้าน และจากการจ้างงานแบบรายชิ้น ยิ่งไปกว่านั้นการจ้างงานแบบรายชิ้นยังเป็นการลดทอนการรวมกลุ่ม และต่อรองสิทธิของคนงาน เนื่องจากคนงานขาดสิทธิในการรวมกลุ่มกันเป็นสหภาพแรงงาน และยังเป็นการทำลายจิตสำนึกของการเป็นคนงานอีกด้วย

งานทบทวนในหัวข้อนี้ชี้ให้เห็นว่าอุตสาหกรรมสมัยใหม่ในบริบทเสรีนิยมใหม่ที่ตรรกทางวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ถูกนำไปใช้ในการควบคุมคนงาน โดยที่ตรรกทางวัฒนธรรมเป็นการสร้างนิยามความหมายให้กับงานและชีวิต ทำให้คนงานยอมรับในระเบียบวินัยของอุตสาหกรรม และทำให้นายทุนสามารถควบคุมคนงานได้อย่างยืดหยุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวินัยอุตสาหกรรมในการผลิตแบบทุนนิยมถูกนำมาใช้ในสังคมที่เริ่มเข้าสู่การเป็นอุตสาหกรรมในหลากหลายรูปแบบ โดยเป็นการผสมกันระหว่างวินัยแรงงานกับวิธีการควบคุมที่แตกต่างหลากหลาย ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของวาทกรรม/ปฏิบัติการที่ได้สถาปนา ความเป็นตัวตนของคนงานขึ้นมาใหม่ ให้กลายเป็นคนงานที่มีร่างกายภายใต้บังคับการ สบายต่อการควบคุมที่มองไม่เห็นในชีวิตประจำวัน โดยวาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรมบนฐานของวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน ปรากฏในพื้นที่และปฏิบัติการที่แตกต่างหลากหลายในเครือข่ายอำนาจที่คนงานไปสัมผัสด้วย ไม่ว่าจะเป็นที่บ้าน เครือญาติ ชุมชน โรงงาน สังคม รวมถึงหน่วยงานรัฐ การนำเอาหลักทางวัฒนธรรมมาใช้ต่างกันขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม ได้แก่รัฐ และตลาดแรงงานเป็นต้น

### 1.4.3 ตัวตนในฐานะปฏิบัติการต่อรอง

จากการทบทวนงานศึกษาที่ผ่านมาและแนวคิดที่เกี่ยวข้องในหัวข้อที่ 1 และ 2 ผู้ศึกษาเน้นหนักไปที่การให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างเป็นหลัก แต่ขาดมุมมองของผู้กระทำการ ดังนั้นการทบทวนในหัวข้อที่ 3 นี้ผู้ศึกษาจึงทำการทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับตัวตนในฐานะที่เป็นปฏิบัติการต่อรองของผู้คน ซึ่งเป็นตัวเชื่อมระหว่างโครงสร้างกับผู้กระทำการ และเป็นวิวิธวิทยาที่เปิดพื้นที่ให้เห็นตัวตนและปฏิบัติการอันหลากหลายของผู้คนในบริบทสถานการณ์ และเงื่อนไข อันเฉพาะเจาะจง ในการปรับตัว/ต่อรอง/ช่วงชิง อำนาจ ผลประโยชน์ และการนิยามความหมาย เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่

การให้ความสำคัญกับตัวตนและปฏิบัติการ ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ จะทำให้เราสามารถทะลุออกจากกับดักทางความคิดระหว่างโครงสร้างกับผู้ปฏิบัติการ (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2548: 36) และชี้ให้เห็นมายาคติสำคัญของการจ้างงานแบบยึดหยุ่นในบริบทเสรีนิยมใหม่ที่มีหลักคิดเบื้องหลังคือการทำให้คนกลายเป็นปัจเจกชน

ฟูโกต์เห็นว่าโดยทั่วไปแล้วมีการต่อสู้สามแบบ แบบแรกคือการต่อสู้ที่กดขี่ครอบงำ (ทางชาติพันธุ์ ทางสังคม และทางศาสนา) แบบที่สอง คือการเปิดโปงการเอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจ ซึ่งสร้างความแปลกแยกระหว่างปัจเจกบุคคลกับผลผลิตของเขา แบบที่สามคือการต่อสู้กับทุกสิ่งที่คุณมีคังปัจเจกไว้กับตัวเอง และตะล่อมให้เขาสยบยอมต่อผู้อื่น (การต่อสู้กับการมอมเมา กับรูปแบบอันหลากหลายของอัตบุคคลและการยอมจำนน) (Foucault, 1982) สำหรับฟูโกต์แล้ว การต่อสู้ในแบบที่สามนี้มีเคมัพันอยู่ที่สถานะของปัจเจกชน กล่าวคือ ในด้านหนึ่งมันยืนยันสิทธิในความแตกต่าง และตอกย้ำทุกสิ่งที่จะสามารถทำให้บุคคลมีความเป็นปัจเจกอย่างแท้จริง แต่ในอีกด้านหนึ่งการต่อสู้นี้จะ โจมตีทุกสิ่งที่สามารถโคเค็ยวปัจเจกชน ตัดขาดปัจเจกชนออกจากออกจากผู้อื่น สร้างความแตกแยกแก่ชีวิตชุมชน บีบบังคับปัจเจกชน ให้ปิดกั้นตนเอง และทำให้ปัจเจกชนต้องจำกัดตนอยู่กับอัตลักษณ์เฉพาะตัว การต่อสู้นี้ไม่ใช่เป็นการต่อสู้เพื่อสนับสนุน หรือเพื่อต่อต้าน “ปัจเจกชน” หากแต่มุ่งต่อต้านสิ่งที่อาจเรียกว่า “การปกครองโดยกระบวนการทำให้บุคคลกลายเป็นปัจเจกชน” การต่อสู้ทั้งหมดในปัจจุบันวนเวียนอยู่รอบๆ คำถามเดียวกัน คำถามนั้นก็คือ เราเป็นใคร (Foucault, 1982)

Ong ชี้ให้เห็นว่าคนงานหญิงใช้ยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีอันหลากหลายในสนามอำนาจที่แตกต่างกันออกไป ถึงแม้จะมีชะการต่อสู้โดยชนชั้นก็ตามที แต่ก็เป็นการต่อสู้ที่เกิดขึ้นภายใต้สถานการณ์อันเฉพาะเจาะจงของท้องถิ่น ในบริบทที่คนงานหญิงถูกปลดปล่อยออกจากพันธนาการทางเศรษฐกิจในสังคมชนบท แต่ก็ต้องเผชิญกับถูกควบคุมโดยระเบียบวินัยภายในโรงงาน อีกทั้งเผชิญกับการควบคุมจากสังคมภายนอก และต้องมีความจงรักภักดีต่อครอบครัวในชนบทนั้น คนงานหญิงหาทางออกจากภาวะที่ขังคั้นในชีวิต โดยการซื้อสินค้ำจากในเมือง และนำเข้าจากตะวันตก เช่น กระจัง เสื้อยืด กางเกงยีนส์ และเครื่องสำอางเป็นต้น เพื่อแสดงถึงควมมีตัวตนของพวกเขา นอกจากนี้คนงานหญิงยังทำการขัดขืนต่อกฎระเบียบของโรงงานที่หลากหลายยุทธวิธี อาทิเช่นการแกล้งเข้าห้องน้ำโดยอ้างการมีประจำเดือน การแอบทำลายเครื่องจักร การให้กลุ่มเยาวชนชายในหมู่บ้านที่โรงงานตั้งอยู่ทำตักเตือนจนถึงทำร้ายร่างกายหัวหน้าคนงานชายที่แสดงอำนาจต่อเธอเวลาอยู่ในโรงงาน รวมไปถึงการเลือกคู่ครองเองซึ่งขัดกับความต้องการของพ่อแม่ด้วย เป็นต้น

Ong ชี้ให้เห็นว่าการต่อสู้ของแรงงานหญิงเป็นการต่อสู้กับการเอารัดเอาเปรียบโดยการคุมขังอัตลักษณ์ซึ่งเป็นการลดทอนความเป็นมนุษย์ลงไป การต่อสู้ของพวกเขาเป็นการเผชิญหน้ากับการลดทอนความเป็นมนุษย์ที่ฝังตรึงในความสัมพันธ์ทางการผลิตในระบบทุนนิยม ถึงแม้ว่าการต่อสู้ไม่ได้เป็นการตอบโต้กับความสัมพันธ์ในการผลิตสินค้าโดยตรงในแบบที่นักคิดในสกุลมาร์กซิสต์เสนอเอาไว้ก็ตามที แต่มันเป็นการก่อร่างสร้างตัวตนใหม่ที่มีรากหยั่งลึกลงในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เทคนิคในการต่อต้าน ต่อรอง ถูกเปลี่ยนย้ายไปตามความสอดคล้องของสถาบันและรูปแบบของระเบียบวินัยในระบบการผลิต และพื้นที่อื่นในชีวิต การสร้างและสร้างใหม่ตัวตนของคนงานเป็นการแสดงถึงความเข้าใจในโลกที่เปลี่ยนแปลงไปของสังคมท้องถิ่น และเงื่อนไขของสังคมในระยะที่เกิดการบูรณาการท้องถิ่นเข้ากับระบบโลก

Rofel ได้ชี้ให้เห็นถึงการต่อสู้ของคนงานในโรงงานทอผ้าไหมของประเทศจีนที่ทำการต่อต้านกับอำนาจควบคุม ต่อสู้กับความหมายที่ถูกสร้างขึ้นให้กลายเป็นความจริง ในบริบทความเป็นสมัยใหม่ที่รัฐบาลจีนใช้แนวคิดแบบตะวันตกในการสร้างอำนาจควบคุมเหนือพื้นที่และการจัดระเบียบวินัยในพื้นที่โรงงานบีบบังคับให้คนงานหญิงทำงานให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น คนงานจีนอาศัยความทรงจำทางประวัติศาสตร์ต่างกันเข้าทำการต่อสู้ช่วงชิงความหมายเหนือพื้นที่ในโรงงานเพื่อปรับเปลี่ยนความหมาย และความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่ โดยกลุ่มคนงานหญิงที่เคยผ่านการรณรงค์ปฏิวัติวัฒนธรรมจีน พวกเขาให้ความต่อพื้นที่ในโรงงานในฐานะที่เป็นการสร้างจิตสำนึกทางชนชั้น มิใช่การผลิตทางเศรษฐกิจแต่เพียงประการเดียว ดังนั้นพวกเขาจึงทำการต่อรองขอใช้พื้นที่เพื่อการจัดกลุ่มศึกษาขึ้นมาในโรงงานเหมือนกับประสบการณ์ทางพื้นที่ของพวกเขาในยุคปฏิวัติวัฒนธรรม ในขณะที่คนงานหญิงอีกกลุ่มหนึ่งที่มีอายุมากกว่า สำนึกทางประวัติศาสตร์ของพวกเธอเกี่ยวกับพื้นที่ย้อนไปถึงยุคก่อนการปฏิวัติประเทศจีน ซึ่งในยุคนั้นพวกเธอมีส่วนร่วมในการผลิตผ้าไหมด้วยความภาคภูมิใจในความหมายของการเป็นหญิงสาวที่สมบูรณ์แบบ ดังนั้นสำนึกในทางพื้นที่ของคนงานกลุ่มนี้จึงคือการได้หวนกลับไปสู่อุดมคติของพวกเธออีกครั้ง

Mills (1999) ทำการศึกษาการสร้างความหมายของแรงงานอพยพในโรงงานย่านอ้อมน้อยอ้อมใหญ่ ในการบริโศกความเป็นสมัยใหม่ และความเป็นชาติ ผ่านการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นลักษณะการบริโศกของวิถีชีวิตสมัยใหม่ของชนชั้นกลาง Mills ชี้ให้เห็นว่าในบริบทที่แรงงานอพยพจากภาคอีสานเข้าไปทำงานด้วยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจในแง่ที่ภาคการเกษตรอยู่ในภาวะด้อยพัฒนา คนงานวัยหนุ่มสาวจึงต้องออกไปทำงานในเมืองเพื่อส่งเงินกลับบ้าน นอกจากนี้คนงานหนุ่มสาวยังมีแรงบันดาลใจในการเข้าร่วมเป็นแรงงานอพยพด้วยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ ในแง่ที่ว่าการทำงานหาเงินเป็นส่วนหนึ่งของ “การพัฒนา” “ความก้าวหน้า” และ “ความทันสมัย” เหมือนกับคนอื่นๆ ในสังคมไทย



อย่างไรก็ตามปรากฏว่าในชีวิตจริงของคนงานในโรงงานต้องเผชิญกับความขัดกัน  
ในชีวิต เนื่องจากในขณะที่ทางบ้านคาดหวังให้คนงานต้องส่งเงินกลับบ้าน แต่ก็ถูกทำให้เป็น  
ชายขอบในชีวิตเมืองอยู่ด้วย เนื่องจากงานในโรงงานเป็นงานที่หนัก รายได้ต่ำ จัดเป็นชนชั้นล่าง  
ในเมือง ดังนั้นชีวิตของคนงานถึงแม้จะมีส่วนร่วมกับการพัฒนาจริง แต่ก็เป็นการพัฒนา  
ที่ตกเป็นเบี้ยล่าง ไม่มีความก้าวหน้า และกลายเป็นชายขอบอันเนื่องมาจากการเข้าร่วมการพัฒนา  
เสียเอง ด้วยสถานะที่คนงานถูกทำให้เป็นชายขอบดังกล่าว ทำให้คนงานสร้างปฏิบัติการในการ  
สร้างสัญลักษณ์ ตัวตน และความหมายผ่านการรวมตัวกันจัดทอดผ้าป่าสามัคคีกลับไปยังวัดบ้าน  
เกิดและการท่องเที่ยว ซึ่งการทอดผ้าป่าเป็นการแสดงตัวตนของคนงานให้คนในหมู่บ้านได้เห็นถึง  
ความสามารถของคนงานในการระดมเงินกลับมาพัฒนาบ้านเกิด และในระหว่างการเดินทางไป  
ทอดผ้าป่าคนงานได้แวะเที่ยวตามสถานที่ท่องเที่ยวตามสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ ที่แสดงถึงการ  
พัฒนา ความก้าวหน้า และทันสมัยของชาติเช่นเขื่อนเก็บน้ำ สถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติและ  
วัฒนธรรม เป็นต้น การท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นระหว่างการทอดผ้าป่าและการท่องเที่ยวที่คนงานจัดขึ้น  
ในช่วงวันหยุดถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการบริโภค ซึ่งเป็นการบริโภคความหมายที่แตกต่าง  
จากชนชั้นกลางในแง่ที่ว่าการบริโภคการท่องเที่ยวของคนงานเป็นปฏิบัติการสร้างสัญลักษณ์ ตัวตน  
และความหมายในการต่อสู้ต่อรองของทั้งในด้านวัตถุและอุดมการณ์ของความเป็นคนชายขอบ  
ในสังคมไทย ในขณะที่เดียวกันการบริโภคการท่องเที่ยวยังเป็นการสร้างสำนึกรวมหมู่ของคนงาน  
ในสถานะที่ไม่มีสภาพแรงงานเป็นของตัวเองอีกในทางหนึ่ง

Hirai (2002) ศึกษาการจัดพิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่และงานเลี้ยงบ้านใหม่ของคนงานนิคม  
อุตสาหกรรมจังหวัดลำพูนที่ถือเป็น Hirai ได้ชี้ให้เห็นถึงการผลิตภาพลักษณ์เดิมในการตอกย้ำ  
บทบาทของผู้หญิงที่มีต่อครอบครัวและบ้านผ่านงานขึ้นบ้านใหม่ และอีกด้านหนึ่งเป็นการผลิต  
ภาพลักษณ์ใหม่ของผู้หญิงชนบทที่ออกจากภาคการเกษตรไปสู่วิถีการผลิตแบบใหม่ในเมือง  
ซึ่งเป็นความขัดกันของวิถีชีวิตแบบเก่าในหมู่บ้านในขณะที่หารายได้ด้วยวิถีชีวิตแบบในเมือง  
ดังนั้นการขึ้นบ้านใหม่และงานเลี้ยงบ้านใหม่ของคนงานหญิงจึงเป็นการสร้างความหมาย  
ผ่านพิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่เพื่อต่อรอง ปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ และอัตลักษณ์ของคนงานหญิง  
ทำให้ผู้คนในหมู่บ้านจดจำพิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่ และเคารพในตัวคนงานที่สามารถหาเงินสร้างบ้าน  
และจัดพิธีขึ้นบ้านใหม่ได้

ผู้ศึกษาเห็นว่ากรอบทฤษฎีงานศึกษาในหัวข้อที่ 3 ผู้ศึกษาเห็นว่ากรอบทฤษฎีตัวตนใน  
ฐานะปฏิบัติต่อรองเป็นแนวทางนำในการศึกษาทำให้เราเห็นตัวตนของผู้คนที่หลากหลายในชนบท  
โดยในบริบทที่การพัฒนาสร้างความขัดกันในชีวิต ผลักคนให้กลายเป็นชายขอบใช้อำนาจลดทอน  
เป็นมนุษย์ ผู้คนได้ทำการดิ้นรนเพื่อแสดงตัวตนในหลายรูปแบบ และในหลายพื้นที่ เช่น

การบริโภค พิธีกรรม และการนิยามตัวตน ดังที่ Herold (2001) เสนอว่าการมองคนงานในฐานะที่เป็นผู้ปฏิบัติการ (Agent) เป็นการชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานกับทุนที่พัฒนาขึ้นอย่างซับซ้อน ในเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ แรงงานและชนชั้นมีใช้ประโยชน์ที่ว่างเปล่า แต่เกิดขึ้นภายใต้การต่อรองอันแน่นอน แรงงานมิได้เป็นเหยื่อของทุนอยู่เสมอไป แต่ก่อรูปและถูกก่อรูปขึ้นภายใต้ การความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน เราต้องเปลี่ยนจากการมองในแบบภูมิศาสตร์ของแรงงาน (Geography of Labor) ที่เน้นพื้นที่กับการกระจายตัวของแรงงานที่ถูกจัดการโดยทุน ไปสู่ภูมิศาสตร์แรงงาน (Labor Geography) ที่ตระหนักถึงการสร้างใหม่ของพื้นที่ (The Production of Space) มีความสำคัญกับแรงงานมากเท่ากับทุน

แรงงานเป็นเช่นเดียวกับทุนในแง่ที่ว่าแรงงานต้องการแสวงหาพื้นที่อันแน่นอน (spatial fix) อันหมายความว่าถึงสถานที่อันแน่นอน ในเวลาอันเหมาะสม (the right place, at the right time) โดยที่พื้นที่อันแน่นอนอาจเกิดขึ้นในสถานที่ เวลา และในตัวคนงานแบบที่ไม่คาดหมายล่วงหน้ามาก่อนก็ได้ ยุทธศาสตร์ของคนงานในการผลิตซ้ำตัวเองไม่ควรถูกมอง ในเชิงถูกกำหนดโดยทุน แต่เป็นการเข้าไปร่วมกับทุนมากกว่า หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งแรงงานเป็นแขนงขาให้กับทุนหรือเป็นปัจจัยในการผลิต เนื่องจาก ณ เวลานั้น อาจเป็นยุทธศาสตร์ที่ดีที่สุด ในการได้มาซึ่งอำนาจในบางระดับ เพื่อสร้างอำนาจต่อรองเพิ่มในโอกาสต่อไป มิใช่เป็นเพราะแรงงานมีจิตสำนึกผิดพลาด หรือเป็นเหยื่อของทุน

กล่าวอีกนัยหนึ่งงานแนวความคิดตัวตนในฐานะปฏิบัติการต่อรองในหัวข้อนี้ชี้ให้เห็นถึงพื้นที่ที่สาม (Third Space) ซึ่งเป็นความพยายามที่จะทำให้การต่อต้านก้าวข้ามพ้นการคิดแบบขั้วตรงกันข้าม ซึ่งทำให้ต้องมี การนิยามคำว่า การเมืองและการต่อต้านใหม่ การคิดแบบขั้วตรงข้ามทำให้อำนาจเป็นพื้นที่ “ตรงข้าม” กับการต่อต้าน อันเป็นการจัดวางจำกัดต่อการต่อต้านเสียเอง เพราะจะทำให้ผู้ศึกษาเฝ้ามองหาแต่การต่อต้านชนิดที่เป็นการปฏิเสธอำนาจอย่างสิ้นเชิง และค้นหาพื้นที่นอกขอบเขตอำนาจนั้น พื้นที่ที่สามคือการปฏิเสธที่จะหยุดนิ่งหรือลงหลักปักกรากกับอัตลักษณ์ใดๆ อย่างตายตัว พื้นที่นี้ไม่จำเป็นต้องอยู่นอกพื้นที่ของอำนาจและการกดขี่ เพราะไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจใดที่จะสมบูรณ์ เมื่อพื้นที่ของอำนาจเองก็เลื่อนไหลได้ จึงทำให้เกิดช่องว่างที่ปัจเจกสามารถเคลื่อนไหวได้ในระหว่างพื้นที่ของอำนาจนั้นๆ ในแง่นี้อำนาจและการต่อต้านจึงไม่เป็นอิสระจากกันและกัน การต่อต้านจึงหมายถึงการไม่ยอมถูกจำกัดให้อยู่ในพื้นที่ที่กำหนดให้ (dislocation) ซึ่งมียุทธศาสตร์หลายอย่าง เช่น การทำให้เส้นกั้นระหว่างพื้นที่เกิดคลุมเครือสับสน หรือการกระโดดไปมาระหว่างมิติเชิงพื้นที่ในระดับต่างๆ ตลอดจนการสร้างอัตลักษณ์ลูกผสม (hybrid identity) (อภิญา, 2543:85-86)

### 1.5 กรอบแนวคิดในการศึกษา

งานศึกษาชิ้นนี้เป็นงานศึกษาในสาขาวิชามานุษยวิทยาเศรษฐกิจ เน้นทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงความหมายของงานของ “คนงานห้องเย็น” ที่ทำงานในโรงงานผลิตผักและผลไม้แช่แข็ง ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารอาหารที่ดั่งในชนบท ภายใต้บริบทของการปรับโครงสร้างชนบทและเสรีนิยมใหม่ ผู้ศึกษาอาศัยแนวคิดที่สำคัญ 3 แนวคิดในการศึกษา คือ

แนวคิดที่หนึ่ง พลวัตและกระบวนการปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมเกษตร เป็นแนวคิดที่อาศัยมุมมองเศรษฐศาสตร์การเมืองในการศึกษาการปรับเปลี่ยน โครงสร้างสังคมเกษตรในยุคโลกาภิวัตน์ ตั้งคำถามกับการเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารในชนบทในฐานะเป็นสิ่งประดิษฐ์สร้างทางการเมืองและวัฒนธรรม โดยเฉพาะการผลิตอาหารที่มีมูลค่าสูง เป็นสาขาการผลิตที่มีการแข่งขันกันสูงขึ้นอยู่กับต้นทุนการผลิตต่ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้นทุนที่เป็นแรงงาน และขึ้นอยู่กับคุณภาพของสินค้า และตลาดของสินค้าเฉพาะที่ถูกสร้างขึ้นมาบนฐานของการสร้างความหมายใน มาตรฐาน คุณภาพ และคุณค่าของอาหาร ผ่านประเด็น รสชาติ และโภชนาการ ในตลาดนานาชาติซึ่งเป็นตลาดเฉพาะ

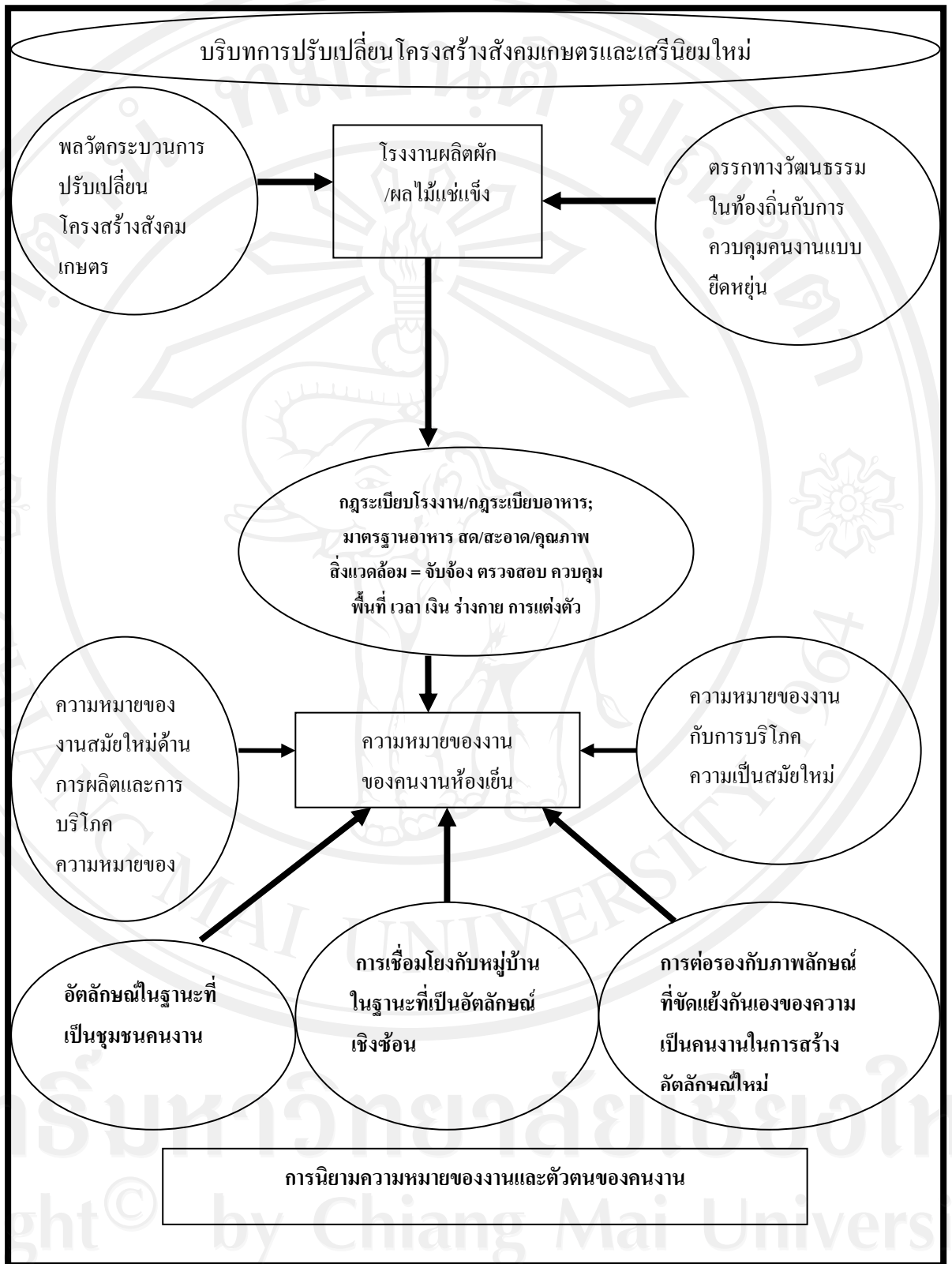
แนวคิดนี้เสนอว่าในการศึกษาการสร้างขึ้นของอุตสาหกรรมอาหารในชนบทในกรณีประเทศโลกที่สาม ต้องให้ความสนใจศึกษาในสองประเด็นที่คาบเกี่ยวกัน ประเด็นที่หนึ่งคือการปรับเปลี่ยนโครงสร้างภาคเกษตรที่สัมพันธ์กับกฎระเบียบ ประเด็นที่สองการพิจารณาถึงการปรับตัวของอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารข้ามชาติ ในยุคโลกาภิวัตน์และห่วงโซ่อาหารระดับโลกที่อาศัยยุทธศาสตร์อันยืดหยุ่น หลากหลาย ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้าเกษตรที่ทำได้หลายมาตรการ ได้แก่ การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านหรือระหว่างบริษัทแม่กับบริษัทลูก การสร้างและควบคุมคุณภาพด้านการผลิต (เพาะปลูกเก็บเกี่ยวแปรรูป บรรจุหีบห่อ ขนส่ง) ด้านแรงงาน (จ้างแรงงานแบบยืดหยุ่น ทั้งถาวร ชั่วคราว และแรงงานข้ามชาติ) ด้านมาตรฐาน (มาตรฐานแรงงาน สิ่งแวดล้อม) ทั้งสองประเด็นศึกษาจะทำให้เห็นเครือข่ายความสัมพันธ์ของการเกษตรกับโลกาภิวัตน์ บทบาทของรัฐ ทูต และกลุ่มทางสังคมต่างๆ ที่มีส่วนในการผลักดันการพัฒนาเป็นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงที่เชื่อมโยงทั้งในระดับท้องถิ่น ชาติและโลกเข้าด้วยกัน

แนวคิดที่สอง ตรรกะทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นกับการควบคุมคนงานแบบยืดหยุ่น แนวคิดนี้เสนอว่านายทุนในอุตสาหกรรมสมัยใหม่อาศัยแนวคิดเสรีนิยมใหม่ที่เชื่อในกลไกตลาดและความเป็นปัจเจกมาใช้ในการควบคุมตลาดแรงงานและคนงานในแบบยืดหยุ่น หมายความว่าใช้ทั้งมาตรการทางเศรษฐกิจและมาตรการทางวัฒนธรรมและสังคมมาควบคุม เพื่อประโยชน์ในการลดต้นทุนอันเกิดจากตัวคนงาน ลดอำนาจการต่อรองของคนงาน และลดทอน

ความเป็นมนุษย์ให้สยบยอมต่ออำนาจและวินัยอุตสาหกรรมที่กระทำผ่านหลักทางวัฒนธรรมที่สำคัญคือการนิยามความหมาย ให้คนงานกลายเป็นอัตบุคคล ในหลากหลายรูปแบบ อาทิเช่น การสร้างอุดมการณ์ความเป็นหญิงและลูกสาวที่ต้องหาเลี้ยงครอบครัว การสร้างอุดมการณ์ครอบครัว ที่ถูกสร้างขึ้นระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง การใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่อยู่ในชีวิตประจำวัน อาทิเครือข่ายท้องถิ่นในการบังคับใช้กฎระเบียบวินัยของอุตสาหกรรม และการสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเชื่อมโยงเข้ากับการทำงานสมัยใหม่

แนวคิดที่สาม ตัวคนในฐานะปฏิบัติการต่อรอง เป็นแนวคิดที่ เป็นตัวเชื่อมระหว่างโครงสร้างกับผู้กระทำการ ซึ่งเป็นแนวคิดที่เปิดพื้นที่ให้เห็นตัวตนและปฏิบัติการอันหลากหลายของผู้คนในบริบท สถานการณ์ และเงื่อนไข อันเฉพาะเจาะจง ในการปรับตัว/ต่อรอง/ช่วงชิง อำนาจ ผลประโยชน์ และการนิยามความหมาย ภายใต้สถานการณ์อันเฉพาะเจาะจงเพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่ ซึ่งในด้านหนึ่งเป็นการยืนยันสิทธิในความแตกต่าง และตอกย้ำทุกสิ่งที่จะสามารถทำให้บุคคลมีความเป็นปัจเจกอย่างแท้จริง แต่ในอีกด้านหนึ่งการต่อสู้นี้จะโจมตีทุกสิ่งที่สามารถโคดเคี้ยวปัจเจกชน ตัดขาดปัจเจกชนออกจากผู้อื่น สร้างความแตกแยกแก่ชีวิตชุมชน บีบบังคับปัจเจกชนให้ปิดกั้นตนเอง และทำให้ปัจเจกชนต้องจำกัดตนอยู่กับอัตลักษณ์เฉพาะตัว การต่อสู้นี้ไม่ใช่เป็นการต่อสู้เพื่อสนับสนุน หรือเพื่อต่อต้าน “ปัจเจกชน” หากแต่มุ่งต่อต้านสิ่งที่อาจเรียกว่า “การปกครองโดยกระบวนการทำให้บุคคลกลายเป็นปัจเจกชน”





ภาพ1.1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

## 1.6 ขอบเขตและวิธีวิจัย

### 1.6.1 หน่วยของการวิเคราะห์

การศึกษานี้เป็นการศึกษากลุ่มคนงานชายหญิงที่ทำงานในโรงงานผักผลไม้แช่แข็งในประเด็นการให้ความหมายต่อการทำงานในสภาวะความสัมพันธ์ทางสังคมที่ขัดกันระหว่างสังคมเกษตรกับสังคมอุตสาหกรรม คนงานชายและหญิงที่ทำงานในห้องเย็น หรือ โรงงานผักผลไม้แช่แข็ง อายุ 20-60 ปี มีพื้นฐานมาจากครอบครัวไร้ที่ดิน หรือมีที่ดินทำกินเพียงเล็กน้อยพักอาศัยในหมู่บ้าน เดินทางไปทำงานโดยรถวีล ซึ่งหมายความถึงรถกระบะรับส่งคนงาน โดยที่คนงานต้องจ่ายค่าโดยสารในทุกวีลๆละ 165 บาท (หนึ่งวีลคือ 15 วัน) หรือมอเตอร์ไซค์ คนงานมีทั้งคนที่เคยทำการเกษตร และไม่เคยทำการเกษตรมาก่อน คนงานห้องเย็นเป็นคนงานประจำแบบรายวัน ทำงานทุกวันยกเว้นวันอาทิตย์ เข้าทำงาน เป็นกะ ประกอบด้วย กะ A เวลา 8.00-17.00 น. กะ B เวลา 17.00-24.00 น. และ กะ C เวลา 24.00-8.00 น. ได้ค่าจ้างวันละ 165 บาท เดือนละประมาณ 4,000-5000 บาทรวมโอท คนงานห้องเย็นเป็นพนักงานในสายพานการผลิตแผนกคัดเลือกและบรรจุผลิตภัณฑ์ (ห้องแพ็คเกจ) มีหน้าที่ในการคัดและบรรจุถุงผลิตภัณฑ์ที่แช่แข็งแล้วให้ได้ตามปริมาณและขนาดตามที่โรงงานกำหนด คนงานต้องทำงานในห้องที่มีอุณหภูมิห้อง 10-11 องศาเซลเซียส ตลอดช่วงเวลาการทำงาน คนงานต้องใส่ชุดรัดกุมแน่นหนาเพื่อป้องกันความหนาวเย็น และสร้างร่างกายที่สะอาดปราศจากเศษผมและสิ่งของตกค้าง ปนเปื้อนไปกับผลิตภัณฑ์ในขณะทำงาน

### 1.6.2 ระดับการวิเคราะห์

ระดับการวิเคราะห์คือการวิเคราะห์การให้ความหมายต่อการทำงานคนงาน โดยศึกษาประสบการณ์ชีวิตของคนงานห้องเย็นในสองส่วน ส่วนแรกเป็นประสบการณ์การทำงานของคนงานในโรงงาน โดยศึกษาประวัติการทำงาน ในแต่ละช่วงชีวิตของคนงานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะช่วยให้เห็นการให้ความหมาย เงื่อนไข และบริบทอันเฉพาะเจาะจง ของชีวิตในแต่ละช่วงของคนงาน ตลอดจนศึกษาประสบการณ์การทำงานในโรงงาน เพื่อดูว่าคนงานต้องเผชิญหน้ากับสภาพการทำงาน ที่ทำให้คนงานต้องนิยามความหมายใหม่ในการทำงานที่แตกต่าง ไปจากเดิมหรือไม่ อย่างไร คนงานยอมรับในกฎระเบียบของโรงงานอย่างไร ตลอดจนจนถึงการจัดความสัมพันธ์กับคนงานอื่น โดยมองผ่านการทำกิจกรรมร่วมกันของคนงาน เช่นการสร้างกลุ่มออมทรัพย์ในหมู่คนงาน อันเป็นการสะท้อนความพยายามในการต่อรองความหมายงานและตัวตนของคนงาน

ส่วนที่สองเป็นประสบการณ์การเข้าร่วมกิจกรรมกับคนในชุมชน โดยศึกษาผ่านการเข้าร่วมกลุ่มและกิจกรรมต่างๆที่คนภายในชุมชนจัดขึ้น เช่นกลุ่มแม่บ้าน กองทุนหมู่บ้าน งานศพ เป็นต้นเพื่อดูว่าคนงานได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างเหล่านั้นหรือไม่ อย่างไร อันเป็นการแสดงถึงการจัดวาง

ตำแหน่งแห่งที่ของคณงานกับคนอื่นในชุมชน และสะท้อนถึงการถูกจัดตำแหน่งของคนอื่นที่กระทำต่อคณงานด้วย

### 1.6.3 วิธีการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษานี้แบ่งการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลออกเป็น 3 ส่วนส่วนแรก นโยบายการส่งเสริมอุตสาหกรรมเกษตรอาหารในชนบท เป็นการเก็บข้อมูลเพื่อศึกษาบทบาทของรัฐที่สนับสนุนอุตสาหกรรมอาหารขึ้นในชนบท โดยการเก็บข้อมูลจากเอกสาร งานศึกษา และเว็บไซต์ของหน่วยงานรัฐบาล ตลอดจนการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมอุตสาหกรรมในระดับจังหวัด ตลอดจนสัมภาษณ์แรงงานจังหวัด และประกันสังคมจังหวัดเชียงใหม่ในฐานะที่เป็นผู้รับผิดชอบภาพการจ้างและสวัสดิการคณงาน

ส่วนที่สอง บทบาทของภาคอุตสาหกรรมกับการจัดตั้งอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารและการควบคุมคณงาน โดยผู้ศึกษาจะทำการเก็บข้อมูลจากเว็บไซต์ของโรงงานที่โรงงานจัดทำขึ้นเผยแพร่ และการสัมภาษณ์เจ้าของบริษัท เจ้าหน้าที่ฝ่ายบุคคลของโรงงานที่ทำหน้าที่รับผิดชอบการควบคุมดูแลคณงาน เพื่อให้เข้าใจถึงเหตุผลในการควบคุมคณงานของอุตสาหกรรมสมัยใหม่

ส่วนที่สาม ชีวิตคณงานห้องเย็น เน้นไปที่คณงานในแผนกคัดเลือกและบรรจุ (packing) เป็นการสัมภาษณ์รายบุคคล ซึ่งแบ่งการเก็บข้อมูลออกเป็นสามประเด็น ประเด็นแรกเป็นข้อมูลในระดับบุคคล ได้แก่ อายุ การศึกษา สถานภาพการสมรส การถือครองที่ดิน ประวัติการทำงาน ย้ายงาน ก่อนที่จะมาเป็นคณงานห้องเย็นในปัจจุบัน ส่วนประเด็นที่สองเป็นข้อมูลจากประสบการณ์ในการทำงานในแผนกคัดเลือกและบรรจุโดยตรง อัน ได้แก่ กฎระเบียบในการทำงาน สภาพการจ้างสวัสดิการ เป็นต้น ประเด็นที่สามเป็นประสบการณ์เข้าร่วมกิจกรรมกับกลุ่มคณงานทั้งในโรงงานและนอกโรงงาน ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจถึงเงื่อนไข สถานการณ์ที่เฉพาะเจาะจงของคณงาน ทั้งในโรงงานและนอกโรงงาน และความหมายของงาน

### 1.7 ขอบเขตและพื้นที่ในการศึกษา

งานศึกษานี้ทำการศึกษาในพื้นที่โรงงานที่ชื่อ “ห้องเย็นเอบี” โดยมีชาวบ้านจากพื้นที่อำเภอสันทราย และอำเภอพร้าว เข้ามาทำงานในโรงงานเป็นจำนวนมาก โดย “ห้องเย็นเอบี” เป็นโรงงานอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ที่ทำการผลิตผลิตผักและผลไม้แช่แข็งส่งต่างประเทศเป็นหลัก สาเหตุที่ผู้ศึกษาเลือก “ห้องเย็นเอบี” เนื่องจากเป็นโรงงานที่เกิดจากการร่วมทุนของกลุ่มทุนจากสามประเทศคือ ไทย ไต้หวัน และ ญี่ปุ่น มีขนาดใหญ่ที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับโรงงานอื่นๆ ในย่าน

เดียวกัน และเป็นโรงงานที่เข้าไปตั้งใจกลางชุมชน มีการจ้างคนงานจำนวนมาก ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารในยุคโลกาภิวัตน์

ที่นี่ผู้ศึกษาจะเน้นข้อมูลบ้านสันทราย ตำบลบ้านโป่ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ มากกว่าพื้นที่อื่น เนื่องจากมีคนงานจำนวนมากอยู่ที่นี้ หมู่บ้านนี้เป็นพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ 30 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางเพียง 40 นาทีโดยรถยนต์ส่วนตัว รถโดยสารประจำทาง และรถสองแถว โดยชาวบ้านนิยมเดินทางเข้าเมืองเชียงใหม่ด้วยรถยนต์ส่วนตัว มากกว่ารถโดยสาร เนื่องจากมีความสะดวกและคล่องตัวกว่า ชาวบ้านตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิงที่อยู่ทางทิศตะวันตก กระจายตัวขึ้นมาถึงทางหลวงแผ่นดินสาย 1001 เชียงใหม่ – พร้าว ที่อยู่ทางทิศตะวันออก ทางด้านทิศใต้ของหมู่บ้านเป็นที่ตั้งโรงงานผลิตสุราของบริษัทธนภักดี จำกัด ผลิตเหล้าขาว ส่วนด้านทิศเหนือของหมู่บ้านเป็นที่ตั้งโรงงานผลิตผักและผลไม้แช่แข็ง ออบแห้ง แห่งหนึ่ง ส่งออกตลาดญี่ปุ่น ที่นาส่วนหนึ่งของหมู่บ้านอยู่ติดแม่น้ำปิงก่อนไปทางทิศใต้ และอีกส่วนหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกและทิศเหนือของหมู่บ้าน โดยมีฟาร์มไก่ไข่ขนาดใหญ่จำนวน 21 ฟาร์ม ตั้งอยู่รายรอบหมู่บ้าน นอกจากนี้ด้วยเหตุที่บ้านสันทรายอยู่ใกล้กับตัวฝายสินธุกิจปริชา จึงทำให้มีสิทธิ์ได้ใช้น้ำจากฝายเพื่อทำการเกษตรอย่างสะดวกสบาย ชาวบ้านสามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง สลับกับการปลูกพืชไร่อาทิข้าวโพดหวานหรือข้าวโพดทำเมล็ดพันธุ์ ส่งบริษัทอุตสาหกรรมเกษตร – อาหาร ได้ตลอดทั้งปี

ปัจจุบันบ้านสันทรายมีครัวเรือนทั้งหมด 392 ครัวเรือน จำนวนประชากร 1,186 คน เนื่องจากบ้านสันทรายเป็นหมู่บ้านที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานภายหลังหมู่บ้านอื่นในตำบลแม่แฝก ทำให้ชาวบ้านที่กินทำกินเป็นของตัวเองน้อยกว่าหมู่บ้านอื่น จากการสำรวจสถานภาพหมู่บ้านชนบทไทยและรายงานข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานของ ของศูนย์ข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบท กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทยพบว่า บ้านสันทรายมีครัวเรือนที่ประกอบอาชีพรับจ้าง ในปี พ.ศ. 2548 จำนวน 250 ครัวเรือน หรือร้อยละ 80.9 ของครัวเรือนทั้งหมด มากกว่าทุกหมู่บ้านในเขตตำบลแม่แฝก รายได้ส่วนใหญ่ของชาวบ้านจึงมาจากการทำงานนอกภาคเกษตรเป็นหลัก จำแนกเป็นรายปีได้ ดังนี้ ปี 2548-2550 มีรายได้จากงานนอกภาคเกษตรคิดเป็นเงิน 16,895,120 บาท 4,896,720 บาท และ 16,744,130 บาท ตามลำดับโดยมีรายได้จากเงินเดือนค่าจ้าง ค่าตอบแทนเป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีรายได้จากการค้าขาย การประกอบธุรกิจอุตสาหกรรมและบริการ รวมถึงรายได้อื่นๆ เช่น ค่าเช่า ลูกหลานส่งเงินมาให้ เป็นต้น ดังนั้นงานนอกภาคเกษตรจึงมีความสำคัญกับชาวบ้านโป่งงามมากในแง่เศรษฐกิจ



## 1.8 เนื้อหาของวิทยานิพนธ์โดยสังเขป

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ประกอบด้วยเนื้อหา 6 บท

บทที่ 1 บทนี้จะกล่าวถึงที่มาและความสำคัญของปัญหา วัตถุประสงค์การศึกษา ทบทวนงานศึกษาและแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง กรอบคิดในการศึกษา ขอบเขตและวิธีการวิจัย และเนื้อหาวิทยานิพนธ์โดยสังเขป

บทที่ 2 บทนี้จะวิเคราะห์พัฒนาการของคนชนบทที่เปลี่ยนไปเป็นแรงงาน ซึ่งเกิดขึ้นในบริบท การปรับโครงสร้างชนบท โดยมุ่งเน้นพิจารณาถึงสามกระบวนการสำคัญที่เป็นเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลง กระบวนการแรกคือการผล่อออกจากภาคเกษตร ที่ชาวบ้านทิ้งการผลิตในภาคเกษตรเนื่องจากประสบความล้มเหลว ภายใต้นโยบายการพัฒนาของรัฐส่วนกระบวนการที่สองซึ่งดำเนินควบคู่กันไปคือการกลายเป็นแรงงาน ที่ตลาดแรงงานภายนอกภาคเกษตรได้เปิดกว้างขึ้น ทำให้ชาวบ้านเริ่มออกไปทำงานเป็นแรงงานที่ทำงานนอกภาคเกษตรมากขึ้น และกระบวนการที่สามคือการกลับมาเป็นชาวนาและการกำเนิดคนทำงาน

บทที่ 3 บทนี้จะวิเคราะห์ “ห้องเย็นเอบี” ในฐานะที่เป็นโรงงานที่เข้ามาตั้งในพื้นที่ชนบทเพื่อชี้ให้เห็นว่า “ห้องเย็นเอบี” เป็นกลุ่มทุนที่ลงมาในชนบทในรูปของอุตสาหกรรมที่เชื่อมโยง กับโลกาภิวัตน์ กลุ่มทุนนำเอาการจ้างงานแบบยืดหยุ่นมาใช้ เพื่อรักษาความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ โดยมีกลยุทธ์ระดมแรงงานด้วยเครือข่ายความสัมพันธ์ในท้องถิ่น และสร้างภาพว่ากลุ่มทุนเป็นผู้อุปถัมภ์งานของชุมชนเพื่อดึงดูดคนงานเข้ามาทำงานในโรงงาน

บทที่ 4 บทนี้จะวิเคราะห์ การช่วงชิงการนิยามความหมายของงานของ “กลุ่มคนงานที่ไร้ทางเลือก” ที่เป็นกลุ่มคนงานที่ต้องพึ่งพิงงานในภาคอุตสาหกรรม โดยจะชี้ให้เห็นว่าคนงานกลุ่มนี้ได้ช่วงชิงการนิยามความหมายของงานทั้งในฐานะที่เป็นความหมายของการผลิตสมัยใหม่ และซ้อนทับความหมายของงานด้านการบริโภคความเป็นสมัยใหม่

บทที่ 5 บทนี้จะวิเคราะห์ตัวตนของคนงานในฐานะที่เป็นปฏิบัติการต่อรองในการเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ โดย “กลุ่มคนงานที่ไร้ทางเลือก” ทำการต่อรองอัตลักษณ์ในฐานะที่เป็นชุมชนคนงาน การรักษาความเชื่อมโยงกับหมู่บ้านในฐานะที่เป็นอัตลักษณ์เชิงซ้อน และการต่อรองกับภาพลักษณ์ที่ขัดแย้งกันเองของความเป็นคนงานในการสร้างอัตลักษณ์ใหม่

บทที่ 6 บทนี้จะนำเสนอบทสรุปผลการศึกษา ประกอบด้วยข้อค้นพบสำคัญ และข้อถกเถียงทางทฤษฎีและงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง